

DCAF LEGAL
PROGRAMMES

**Кыргыз
Республикасынын
коопсуздук секторунун
ченемдик укуктук базасы**

Түшүндүрмө

1

Миндия Вашакмадзе

The Geneva Centre for
the Democratic Control
of Armed Forces

**Женевадагы Куралдуу күчтөргө
Демократиялык көзөмөл борбору (ККДК)**

**Кыргыз Республикасынын
коопсуздук секторунун
ченемдик укуктук базасы**

Түшүндүрмө

Миндия Вашакмадзе

2013

Женевадагы Куралдуу күчтөргө
Демократиялык көзөмөл борбору (ККДК)
(www.dcaf.ch)

Женевадагы Куралдуу күчтөргө демократиялык көзөмөл борбору коопсуздук секторун реформалоо (SSR) жана коопсуздук секторун башкаруу (SSG) жаатындагы дүйнөлүк алдыңкы уюмдардын бири болуп саналат.

ККДК ар кайсы өлкөлөргө кеп-кеңештик колдоо көрсөтөт, практикалык жардам программаларын жүргүзөт, эл аралык жана улуттук деңгээлдердеги демократиялык тийиштүү ченемдерди иштеп чыгып, сунуштайт, алдыңкы тажрыйбаны жайылтат, ошондой эле коопсуздук секторунун натыйжалуу башкарылышын камсыздоо үчүн нускамаларды иштеп чыгат.

ККДКнын өнөктөштөрү – өкмөттөр, парламенттер, жарандык коом институттары, эл аралык уюмдар жана коопсуздук секторунун бир катар ведомстволору (полиция, соттор, атайын кызматтар, чек ара жана аскер кызматтары).

**Кыргыз Республикасынын
коопсуздук секторунун
ченемдик укуктук базасы**

ТҮШҮНДҮРМӨ

Миндия Вашакмадзе

2013

Миндиа Вашакмадзе, *Кыргыз Республикасынын коопсуздук секторунун ченемдик-укуктук базасы: Түшүндүрмө, ККДКнын №1 Укуктук программалар түрмөгү* (Женева: Женевадагы Куралдуу күчтөргө Демократиялык көзөмөл борбору, 2013).

Бул китеп Швейцариянын Коргонуу, жарандык сактануу жана спорт департаментинин Коопсуздук маселелери боюнча саясат башкармалыгынын (SIPO) көмөгү менен жарыкка чыгарылды

© Женевадагы Куралдуу күчтөргө Демократиялык көзөмөл борбору, 2013

Басып чыгаруучу: Принтхаус Лтд.

Мукабаны жасалгалаган: Ангел Недельчев

ISBN 978-92-9222-275-8

Мазмуну

I бөлүм. Конституциялык негиздер	1
Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 2010-жылы 27-июнда референдум (бүткүл элдик добуш берүү) аркылуу кабыл алынган (Кыргыз Республикасынын 2010-жыл, 27-июндагы мыйзамы менен күчүнө киргизилген)	1
Кыргыз Республикасынын «Өзгөчө абал жөнүндө» мыйзамы, 1998-жыл, 24-октябрь, №135 (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 29-декабрда киргизилген)	3
II бөлүм. Улуттук коопсуздук.....	5
Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы, 2012-жыл, 1-июнь	5
Кыргыз Республикасынын "Улуттук коопсуздук жөнүндө" мыйзамы, 2003-жыл, 26-февраль, №44 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 25-ноябрда киргизилген)	6
Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасынын стратегиялык объектилери жөнүндө" мыйзамы, 2008-жыл, 23-май, №94 (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 23-июлда киргизилген)	8
Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук органдары жөнүндө" мыйзамы, 1994-жыл, 11-январь, № 1362-XII (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 29-ноябрда киргизилген)	9
Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик сырларын коргоо жөнүндө" мыйзамы, 1994-жыл, 14-апрель, № 1476-XI	10
Корутунду	12
III бөлүм. Террорго каршы күрөш.....	13
Кыргыз Республикасынын "Террорчулукка каршы иш-аракет жөнүндө" мыйзамы, 2006-жыл, 8-ноябрь, №178 (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 26-июлда киргизилген)	13
Кыргыз Республикасынын "Экстремисттик ишмердикке каршы иш-аракет жөнүндө" мыйзамы, 2005-жыл, 17-август, №15 (2009-жыл, 20-февралдагы абалы боюнча)	14
Кыргыз Республикасынын "Террорчулукту каржылоого жана кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди легалдоого (адалдоого) каршы иш-аракет жөнүндө" мыйзамы, 2006-жыл, 31-июль, №135 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 25-июлда киргизилген)	15
Корутунду	15
IV бөлүм. Коргонуу жана Куралдуу күчтөр.....	17
Кыргыз Республикасынын 2012-жыл, 23-марттагы Аскердик доктринасы.....	17

Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасынын коргонуу жана Куралдуу күчтөрү жөнүндө" мыйзамы (2009-жыл, 24-июл, №242)	18
"Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүнүн Башкы штабы жөнүндө" жобо, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2009-жыл, 22-июндагы №282 жарлыгы менен бекитилген.....	19
"Кыргыз Республикасынын Коргонуу министрлиги жөнүндө" жобо, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2009-жыл, 22-июндагы №282 жарлыгы менен бекитилген.....	20
Кыргыз Республикасынын "Согуштук абал жөнүндөгү" конституциялык мыйзамы (2009-жыл, 30-апрель, №149). Конституциялык мыйзамдын 2011-жыл, 15-июлдагы редакциясы, №108.....	20
Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасынын Коргонуу кеңеши жөнүндө" мыйзамы (Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши 2011-жылы 9-июнда кабыл алган; КР мыйзамынын 2013-жыл, 23-январдагы редакциясы).....	21
Кыргыз Республикасынын "Аскер кызматкерлеринин макамы жөнүндө" мыйзамы, 1992-жыл, 1-июль, № 930-XII (2009-жыл, 30-декабрдагы абалы боюнча).....	22
Кыргыз Республикасынын "Аскер кызматкерлеринин жана аскерге милдеттүүлөрдүн, окутуу-үйрөтүү жана атайын жыйындарга чакырылгандардын, аларга теңештирилген жактардын өмүрү менен ден соолугун милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу жөнүндө" мыйзамы (2004-жыл, 21-август, №163; соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 22-июнда киргизилген).....	24
Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын жарандарынын бүт жалпы аскердик милдети, аскердик жана тандагалуу (альтернативдүү) кызматтар жөнүндө» мыйзамы, 2009-жыл, 9-февраль, №43 (КР мыйзамынын 2012-жыл, 9-июндагы редакциясы, №79)	24
"Кыргыз Республикасынын жарандарын чакырууну даярдоо жана өткөрүү жөнүндө" жобо, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2009-жыл, 18-декабрдагы №770 токтому менен бекитилген	26
"Кыргыз Республикасынын жарандарынын альтернативдүү аскер кызматын өтөө тартиби жөнүндө" жобо, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2009-жыл, 18-майдагы №306 токтому менен бекитилген	26
"Офицердик курамдагылардын жана прапорщиктердин Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүндө, башка аскер түзүмдөрүндө жана аскер кызматы мыйзам боюнча каралган мамлекеттик органдарында аскер кызматын өтөө тартиби жөнүндө" жобо, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2011-жыл, 25-апрелдеги №185 токтому менен бекитилген (соңку өзгөртүүлөр 2013-жылы 6-февралда киргизилген)	27
Кыргыз Республикасынын Президентинин милдетин аткаруучунун "Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүнүн аскер кызматкерлеринин улуттук аскер кийим формасы жана айырмалоочу белгилери жөнүндө" жарлыгы, 2005-жыл, 20-декабрь, УП №311 (соңку өзгөртүүлөр 2010-жылы 20-декабрда киргизилген).....	28

Кыргыз Республикасынын "Аскердик наамдарды, класстык чиндерди, атайын класстык чиндерди жана атайын наамдарды белгилөө жөнүндө" мыйзамы, 1999-жыл, 6-апрель, №35 (соңку өзгөртүүлөр 2013-жылы 2-февралда киргизилген)	28
Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасында мобилизациялык даярдоо жана мобилизациялоо жөнүндө" мыйзамы, 1998-жыл, 30-сентябрь, №125 (2008-жыл, 13-октябрдагы абалы боюнча)	29
Кыргыз Республикасынын "Аскер кызматкерлеринин материалдык жоопкерчилиги жөнүндө" мыйзамы, 2008-жыл, 19-апрель, №60 (2009-жыл, 19-майдагы абалы боюнча).....	30
Кыргыз Республикасынын "Согуштун, Куралдуу күчтөрдүн ардагерлери жана тылда эмгектенгендер жөнүндө" мыйзамы, 1996-жыл, 8-май, №14 (2009-жыл, 30-декабрдагы абалы боюнча)	31
Кыргыз Республикасынын "Жараңдык коргонуу жөнүндө" мыйзамы, 2009-жыл, 20-июль, №239 (2012.13.07дагы өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен).....	32
Корутунду	33
V бөлүм. Ички иштер органдарынын тутуму	34
Кыргыз Республикасынын "Ички иштер органдары жөнүндө" мыйзамы, 1994-жыл, 11-январь, №1360-ХП (2013-жыл, 18-апрелдеги абалы боюнча) ...	34
"Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын катардагы жана жетекчи курамындагылардын кызмат өтөшү жөнүндө" жобо (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2007-жыл, 23-июлдагы №281 токтому менен бекитилген)	35
Кыргыз Республикасынын "Полиция жөнүндө" мыйзамынын долбоору (жумуш версиясы, 2011.30.03).....	35
Кыргыз Республикасынын "Ыкчам издөө ишмердиги жөнүндө" мыйзамы, 1998-жыл, 16-октябрь, №131 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы киргизилген)	37
Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин тутумун 2011-жылдан 2015-жылга чейин өнүктүрүү концепциясы (2011-жыл, 30-марттагы жумуш версиясы)	37
VI бөлүм. Мамлекеттик чек аранын укуктук ирежеси (режими)	40
Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасынын чек ара кызматы жөнүндө" мыйзамы, 1999-жыл, 19-март, №28 (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 22-декабрда киргизилген).....	40
"Кыргыз Республикасынын жарандарын Кыргыз Республикасынын чек арасын коргоого тартуу тартиби жөнүндө" жобо, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2003-жыл, 22-майдагы №293 токтому менен бекитилген (2011.04.11га карата өзгөртүүлөр менен)	41
Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик чек арасы жөнүндө" мыйзамы, 1999-жыл, 19-март, №27 (КР мыйзамынын 2011-жыл, 22-декабрдагы редакциясы, №250)	42

viii

"Кыргыз Республикасынын чек ара зонасында жана чек ара тилкесинде чек ара ирежесин аныктоо жөнүндө" жобо, 2004-жыл, 15-май, №362 (2010.28.01дагы өзгөртүүлөр менен; соңку өзгөртүүлөр 2013.21.01да киргизилген).....	42
"Кыргыз Республикасынын чек ара өкүлдөрү жөнүндө" жобо (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2004-жыл, 5-марттагы №133 токтому менен бекитилген).....	43
Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн "Кыргыз Республикасынын чек ара белгилери жөнүндө" 2000-жыл, 17-июлдагы №419 токтому.....	43
Кыргыз Республикасынын "Тышкы миграция жөнүндө" мыйзамы, 2000-жыл, 17-июль, №61 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 17-июлда киргизилген).....	43
Кыргыз Республикасынын чек ара коопсуздугу чөйрөсүндөгү реформалар.....	44
VII бөлүм. Мамлекеттик кызмат жана мамлекеттик башкаруу органдары	46
Мамлекеттик башкаруу органдарынын жарандык коом менен карым-катышы.....	46
Кыргыз Республикасынын "Мамлекеттик кызмат жөнүндө" мыйзамы, 2004-жыл, 11-август, №114 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 10-августта киргизилген).....	47
Кыргыз Республикасынын "Коррупцияга каршы иш-аракет жөнүндө" мыйзамы, 2012-жыл, 8-август, №153.....	48
Кыргыз Республикасынын "Жарандардын кайрылууларын кароо тартиби жөнүндө" мыйзамы, 2007-жыл, 4-май, №67 (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 3-майда киргизилген).....	49
VIII бөлүм. Башка мыйзам актылары	50
Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасынын жарандыгы жөнүндө" мыйзамы, 2007-жыл, 21-май, №70 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 17-мартта киргизилген).....	50
Кыргыз Республикасынын "Курал-жарак жөнүндө" мыйзамы, 1999-жыл, 9-июнь, №49 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 11-октябрда киргизилген).....	51
IX бөлүм. Жалпы сунуштар.....	52

I бөлүм

Конституциялык негиздер

Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 2010-жылы 27-июнда референдум (бүткүл элдик добуш берүү) аркылуу кабыл алынган (Кыргыз Республикасынын 2010-жыл, 27-июндагы мыйзамы менен күчүнө киргизилген)

Кыргызстанда 2010-жылы болгон саясий өзгөрүүлөр парламенттик республиканын мамлекеттик түзүмүнө өтүү үчүн жаңы конституция кабыл алуу зарылдыгын көрсөттү. Кыргыз Республикасынын 1993-жылдагы Конституциясы президенттик башкаруу формасын бекемдеген эле. 2010-жылдагы Конституция¹ боюнча негизги саясий чечимдерди өлкөнүн парламенти кабыл алат. Баш мыйзамда (Конституцияда) бекемделген парламенттик башкаруу формасы бийликти жеке адам ээлеп алышына жол бербеш керек.

Баш мыйзамдын биринчи бөлүмүндө конституциялык түзүмдүн негиздери бекемделген. Кыргыз Республикасынын конституциялык тутуму бийлик бутактарын бөлүштүрүү принцибине негизделет. Парламенттин аткаруу бийлигине тийгизер таасири күчөтүлүп, мамлекет башчынын коопсуздук органдарынын үстүнөн жүргүзө турган көзөмөлү начарлатылды. Демократия үчүн Европалык комиссиянын эксперттери конституциянын бул долбоорун «бийликтерди бөлүштүрүү тутумун чыңдоого карай жасалган кадам» деп баалады².

Президент мамлекеттин башчысы болуп саналат жана коопсуздук секторунда кеңири ыйгарым укуктарга ээ. Бирок бул ыйгарым укуктар укуктук жана демократиялык боштукта (вакуумда) жүзөгө ашырылбайт. Жалпысынан, Конституцияда укуктук жана демократиялык көзөмөл чыңдалган. 67-беренде ишеним көрсөтпөө (импичмент) жол-жобосу жана Президентти кызматынан четтетүү шарттары каралган.

¹ Конституция Кыргызстандын он тогузунчу чакырылыштагы Жогорку Кеңешинин он экинчи сессиясында 1993-жылы 5-майда кабыл алынган (Кыргыз Республикасынын 1993-жыл, 5-майдагы мыйзамы менен күчүнө киргизилген).

² Укук аркылуу демократия үчүн Европа комиссиясы (Венециялык Комиссия), Кыргыз Республикасынын долбоору боюнча тыянак (2010-жылы 21-майда жарыяланган редакциясы), 2010-жыл, 4-июнь, CDL-AD(2010) 015, 8-параграф.

Президент «коргонуу, улуттук коопсуздук маселелерин тескөөчү мамлекеттик органдардын жетекчилерин, ошондой эле алардын орунбасарларын» дайындайт жана кызматтан бошотот (63-бер. 4-бөл.). Ал Куралдуу күчтөрдүн кол башчысы болуп саналат жана Коргонуу кеңешин жетектейт. Бирок мында да демократиялык көзөмөл күчөтүлгөн. Кыргызстандын парламенти – Жогорку Кеңеш – коопсуздук жана коргонуу маселелеринде маанилүү роль ойнойт. Ал согуш жана тынчтык, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүн анын чегинен тышкарыда колдонуу зарылдыгы туулганда тынчтыкты жана коопсуздукту колдоо боюнча эл аралык келишим милдеттерин аткаруу маселелерин да чечет (74-бер. 5-бөл.). Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүн анын чегинен тышкарыда колдонууга Парламенттин макулдугусуз жол берилбейт (14-бер. 2-бөл.). Парламент өзгөчө абал киргизет. Президент зарыл учурларда айрым жерлерде өзгөчө абал киргизүүгө укуктуу, бирок бул тууралуу Жогорку Кеңешке кабарлоого милдеттүү (64-бер., 9-бөл. 2-п.). Конституциянын 14-беренесинин 3-бөлүгүндө Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүн мамлекет ичиндеги саясий максаттарга жетишүү үчүн колдонууга тыюу салынат деген орчундуу демократиялык принцип бекемделген. Өзгөчө кырдаалдарда жана согуш чыкканда, өлкө Президентти токтоосуз чараларды көрө алат, бирок бул тууралуу ал Парламентке кабарлоого тийиш. Парламент Президенттин бул маселелер боюнча жарлыгын бекитиши же жокко чыгарышы мүмкүн (74-бер., ошондой эле 64-бер., 9-бөл.).

Конституция коопсуздук чөйрөсүндөгү Өкмөттүн да ролун аныктайт. 88-бер. 1-бөлүгүндө аткаруу бийлигинин эң жогорку органы болуп саналган жана парламентке отчет берип туруучу Өкмөт (85-бер. 1-бөл.) «мамлекеттин ички жана тышкы саясатын жүзөгө ашырат» деп белгиленген. Конституцияда такталгандай, Өкмөт коргонуу жөндөмүн, улуттук коопсуздукту жана укук тартибин чыңдоо боюнча чаралардын жүзөгө ашырылышын камсыздайт (88-бер. 1-бөл.). Парламент Өкмөткө ишенбөөчүлүгүн көрсөтө алат (74-бер. 4-бөл.). Мындан тышкары, Өкмөт Парламентке мамлекеттик бюджеттин каражаттарын бөлүштүрүү маселелери боюнча отчет берип турат. Бул Өкмөттүн коопсуздук чөйрөсүндөгү иш-аракеттерине көзөмөл жүргүзүүнүн кошумча таянычы болуп саналат.

Конституцияда саясий көп түрдүүлүк жана көп партиялуулук таанылгандыгын белгилей кетүү керек. Мында партиялык тутумдун чабалдыгы Парламенттин көзөмөл жүргүзүү иш-милдетин жүзөгө ашырышына терс таасир тийгизери шексиз. Аскер кызматкерлеринин, укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин жана судьялардын саясий партияларга биригишине, ошондой эле алардын кандайдыр бир сая-

сий партияны жактап чыгышына жол берилбейт. Ошентип, Конституция өлкөнүн саясий турмушуна карата аскер адамдарынын калыс турушун кепилдейт.

Жаңы Конституциянын жакшы жагы – анда эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптери менен ченемдери Кыргыз Республикасынын укук тутумунун курамдык бөлүгү деп таанылгандыгы. Конституцияда адам укуктары боюнча эл аралык келишимдерге артыкчылык берилери таанылган (6-бер. 3-бөл.)³. Конституциянын экинчи бөлүмүндө адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерине кепилдик берилген. Маалымат алуу жана мамлекеттик бийлик органына кайрылуу укугу кепилденген. Конституцияда мамлекеттик аппараттын ачык-айкын иштеши жана анын жеткиликтүүлүгү камсыздалган деп айтууга болот. Бул коопсуздук секторун реформалоодо өзгөчө мааниге ээ. Мындан тышкары, Конституцияда сот бийлигинин көз карандысыздыгы кепилденет (94-бер. 1-бөл.). Бирок Конституцияда ыйгарым укуктарды бөлүштүрүүгө жана Конституцияны чечмелөөгө байланыштуу келип чыгышы ыктымал талаш-тартыштарды чечүү ыгы аныкталган эмес. Бул жагынан Конституциялык соттун жоюлушун сындап баалоого болот⁴.

Жылпысынан алганда, 2010-жылдагы Конституция – Кыргызстанда демократиялуу коомдун өнүгүшүчүн зор таяныч. Конституцияда парламенттик демократиянын принциптери бекемделип, бул принциптердин натыйжалуу жүзөгө ашырылышына шарт түзөт. Андыктан коопсуздук жана коргонуу чөйрөсүндөгү мыйзамдык база Конституцияга толугу менен шайкеш келип, бийлик бутактарынын ортосундагы иш-милдеттерди бөлүштүрүү механизмдерди бекемдеши абзел.

Кыргыз Республикасынын «Өзгөчө абал жөнүндө» мыйзамы, 1998-жыл, 24-октябрь, №135 (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 29-декабрда киргизилген)

Бул мыйзамдын 1-беренесинде берилген аныктамада айтылгандай, «Өзгөчө абал – бул Кыргыз Республикасынын аймагында же анын айрым жерлеринде жарандардын коопсуздугун камсыздоо жана конституциялык түзүмдү коргоо максатында гана көрүлүүчү убактылуу чара. Ал мамлекеттик бийлик жана башкаруу органдарынын, ишканалар-

³ «Адам укуктары боюнча эл аралык келишимдердин ченемдери тикелей күчкө ээ жана башка эл аралык келишимдердин ченемдеринен артыкчылыктуу».

⁴ Укук аркылуу демократияга Европалык комиссиясы (Венеция комиссиясы), Кыргыз Республикасынын Конституциясынын долбоору боюнча 2010-жыл, 4-июндагы тыянак, CDL-AD(2010)015, 59-параграф.

дын, мекемелердин, уюмдардын өзгөчө укуктук ирежеде (режимде) иштешин билдирет. Буга ылайык Кыргыз Республикасынын Конституциясында жана ушул мыйзамды жол берилгендей чекте жарандардын, юридикалык жактардын укуктары менен эркиндиктери чектелип, аларга кошумча милдеттер тагылышы мүмкүн». Өзгөчө кырдаалды Кыргыз Республикасынын Президенти киргизе аларын белгилей кетүү керек (5-берене).

Бул Мыйзамдын 3-беренесинде өзгөчө абал киргизүүгө себеп болуучу жагдайлар аныкталган. Парламент Кыргыз Республикасынын айрым жерлеринде өзгөчө абал киргизүү жөнүндө Президенттин жарлыгын тастыктоого же жокко чыгарууга тийиш (9-берене). КР «Кыргыз Республикасынын «Өзгөчө абал жөнүндө» конституциялык мыйзамына өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизүү тууралуу» конституциялык мыйзамы 2012-жылы күчүнө кирип, Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктарын конкреттештирди. Парламент Президенттин өзгөчө абал киргизүү жөнүндөгү жарлыгын тастыктаганда өзгөчө чаралардын, жарандардын укуктары менен эркиндиктерине коюлуучу убактылуу чектөөлөрдүн, аларга тагылуучу кошумча милдеттердин тизмегин жана чектерин өзгөртүүгө укуктуу (12-берене).

Өзгөчө абал мезгилинде парламенттин отурумун үзгүлтүк кылууга жол берилбейт (25-берене). Өзгөчө абал мезгилинин эң узак мөөнөтү 30 күндү түзөт (ал эми Кыргыз Республикасынын айрым аймагында киргизилген өзгөчө абалдын мөөнөтү – 60 күн). Парламент өзгөчө абалды ушундай эле мөөнөткө узартуу жөнүндө чечим кабыл алат. Ал ошондой эле өзгөчө абалды бул мөөнөт аяктаганга чейин эле жокко чыгара алат.

Ошентип, Мыйзам боюнча парламенттин ыйгарым укуктары арттырылган. Өзгөчө чараларды кыянат колдонуу мүмкүнчүлүгү азайтылган. Бул мыйзам Кыргыз Республикасынын Конституциясына жана адам укуктары жаатындагы эл аралык милдеттенмелерине шайкеш чечмелениши керек⁵.

Бул Мыйзамдын 34-беренесинде айтылгандай, өзгөчө абал ирежесинин бузулушу жөнүндөгү иштерди «үч күн ичинде райондук (шаардык) соттун судьясы, же ички иштер органынын башчысы же анын орунбасары, же тийиштүү жердеги комендант жеке өзү карайт». Жарандардын адилеттүү соттук териштирүүгө болгон укугу толугу менен кепилденүүгө тийиштигин белгилей кетүү абзел. Кыргыз Республикасынын Конституциясында соттук корголуу укугу чектелүүгө жатпайт деп белгиленген (20-бер. 5-бөл. 8-п.).

⁵ Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт, БУУнун Башкы Ассамблеясынын 1966-жыл, 16-декабрдагы 2200 А (XXI) резолюциясы менен кабыл алынган.

II бөлүм

Улуттук коопсуздук

Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы, 2012-жыл, 1-июнь)

Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы (2012-жыл, 1-июнь) мамлекеттин эл аралык мамилелер тутумундагы өз ролун, ошондой эле өлкөнүн улуттук кызыкчылыктарын кандай билерин аныктайт. Концепцияда ошондой эле улуттук коопсуздукка келтирилүүчү тышкы жана ички коркунуч аныктамасы берилет. Тышкы коркунучтарга дүйнөлүк деңгээлде жана Борбордук Азияда ири державалардын, ошондой эле региондогу айрым өлкөлөрүнүн ортосундагы карама-каршылыктардын курчушу, эл аралык террорчулуктун жана диний экстремизмдин кеңири жайылышы, суу-энергетикалык маселелер, эл аралык баңги мафиясынын ишмердиги, мамлекеттик чек аралардын эл аралык-укуктук таризделип бүтпөгөндүгү, Фергана өрөөнүндөгү демографиялык маселелердин чечилбегендиги кирет¹. Ички коркунучтарга сепаратизм (бөлүп-жаруучулук), салттуу эмес диний агымдардын коом турмушуна таасиринин артышы, башкаруу тутумунун начардыгы, көмүскө экономиканын жана коррупциянын кеңири тамыр жайышы, кылмыштуулук, баңгилик, аракеттик жана жумушсуздук, заманбап маалымат-катнаш технологияларын түзүү жана колдонуу жагынан артта калуучулук өлкөнүн маалымат мейкиндигинин корголбогондугу, ошондой эле экологиялык тутумдун бузулуп бараткандыгы кирет.

Концепцияда улуттук коопсуздук ар кайсы чөйрөлөрдө (эл аралык мамилелер, чек ара, калктын миграциясы, аскердик, социалдык-экономикалык, суу-энергетикалык чөйрөлөрдө, коомдук жана мамлекеттик коопсуздук жана өнүгүү чөйрөлөрүндө, маданий-билим берүү, маалымат, экология жана табигый ресурстарды пайдалануу чөйрөлөрүндө)

¹ Фергана өрөөнү Кыргызстандын, Тажикстандын жана Өзбекстандын аймактарынын чоң бөлүгүн камтып турат. Бул региондогу калктын саны тез өсүп жаткандыктан, жагдай оорлошуп кетиши ыктымал.

кандайча камсыздалары белгиленген. Концепцияда улуттук коопсуздукту камсыздоо тутуму да аныкталган².

Ички жана тышкы коопсуздукту камсыздоочу органдардын иш-аракет чөйрөлөрүнүн чеги так аныкталбагандыгын белгилеп өтүү керек. Куралдуу Күчтөр жана укук коргоо органдары тышкы коопсуздукту камсыздоого тийиш. Ички коопсуздукту камсыздай турган бир катар органдар да белгиленген. Аларга Ички иштер, Өзгөчө кырдаалдар министрликтеринин, Улуттук коопсуздуктун мамлекеттик комитетинин, Мамлекеттик бажы кызматынын, Каржы полиция кызматынын, Улуттук гвардиянын, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик сакчылык кызматынын органдары, ошондой эле башка министрликтердин, ведомстволордун атайын органдары менен кызматтары кирет.

Концепцияда улуттук коопсуздукту камсыздоо боюнча ыйгарым укуктар мамлекеттик бийликтин борбордук органдарына бөлүштүрүлгөн. Парламенттин бул чөйрөдөгү негизги ыйгарым укуктары – мыйзамдык база түзүү, «мамлекеттин чегинен тышкарыда күчтөрдү жана каражаттарды колдонуу маселелери боюнча чечимдерди кабыл алуу» жана улуттук коопсуздук тутумунун каржыланышын камсыздоо. Мындай туюнтманы кеңири чечмелөөгө болот. Айрыкча бул парламенттин улуттук коопсуздук каражаттарынын Кыргыз Республикасынын чегинен тышкарыда пайдаланылышын көзөмөлдөө жагынан ишбилгилгине (компетенциясына) тиешелүү.

Кыргыз Республикасынын «Улуттук коопсуздук жөнүндө» мыйзамы, 2003-жыл, 26-февраль, №44 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 25-ноябрда киргизилген

Мамлекеттик органдардын улуттук коопсуздук жаатындагы ишмердигин укуктук жактан аныктоо жана чектөө өзгөчө мааниге ээ. Эл аралык тажрыйбадан белгилүү болгондой, улуттук коопсуздукту коргоо ыйгарым укугун бийлик башындагылар саясий куугунтук үчүн пайдаланып кетиши мүмкүн. Андыктан мыйзамдарда укуктук негиз так аныкталып, мамлекеттик бийлик органдарынын иш билгилги укуктук мамлекеттин эл аралык стандарттарына шайкеш бөлүштүрүлүшү зарыл. Муну улуттук коопсуздук жөнүндөгү бир гана конкреттүү мыйзам актысынын алкагында жүзөгө ашыруу мүмкүнбү? Же улуттук коопсуз-

² «Улуттук коопсуздукту камсыздоо тутуму – бул өлкөдө атайын түзүлгөн, Кыргызстандын улуттук кызыкчылыктарын ишенимдүү коргоону камсыздоочу укуктук ченемдердин жана принциптердин, мыйзам чыгаруу жана аткаруу органдарынын, ошондой эле каражаттардын, усулдардын жана багыттардын конституцияланган жыйындысы».

дук саясатынын артыкчылыктуу багыттарын саясий документтин – Улуттук коопсуздук концепциясынын – негизинде аныктаган оңбу? Мыйзамда улуттук коопсуздук тууралуу жалпы (болгондо да абдан кең мааниде) түшүнүк берилген. Мыйзамда «улуттук коопсуздукка коркунуч – инсандын, коомдун жана мамлекеттин турмушу үчүн маанилүү кызыкчылыктарына кооптуулук жаратуучу шарттардын жана факторлордун жыйындысы» деп айтылган (3-берене). Бул аныктама Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук жөнүндөгү концепциясындагыга окшош экендигин белгилей кетүү керек. Муну окуганда улуттук коопсуздук тутуму бүтүндөй мамлекеттик аппаратты (республиканын мамлекеттик бийлик органдары, «улуттук коопсуздукту камсыздоого катышуучу» мамлекеттик, коомдук жана башка уюмдар, ошондой эле жарандар кирген тутумду), коопсуздук чөйрөсүндөгү мамилелерди жөнгө салуучу мыйзамдарды да камтый (8-бер.) тургандай элес калат. Ошентип, Мыйзамда кыйла эле жалпы жана кеңири аныктама берилген. Улуттук коопсуздук инсандын, коомдун жана мамлекеттин коопсуздугу катары түшүндүрүлгөн. Бирок ошол эле учурда Мыйзамда «инсандын коопсуздугу» же «коомдун коопсуздугу» деген эмне экендиги такталбаган. Бул маселелерди бир мыйзам актысында так жөндөө мүмкүн эмес десе болот. Коопсуздук концепциясына карата заманбап мамилени жана коомдогу саясий мунасаны чагылдыргыдай бирдиктүү түшүнүктү иштеп чыгуу керек. Бирок бул саясий документтин алкагында жасалууга тийиш.

КР Конституциясынын 6-бер. ылайык, улуттук коопсуздукту камсыздоонун укуктук негизи болуп ушул мыйзам жана ага шайкеш кабыл алынган башка мыйзамдар менен ченемдик-укуктук актылар, ошондой эле Кыргыз Республикасы катышкан эл аралык келишимдер саналат³.

Бул Мыйзам улуттук коопсуздук чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктарды бөлүштүрөт. 10-беренеге 2011-ж. 25.11 кабыл алынган түзөтүүлөргө ылайык, Президент КР Коопсуздук кеңешине башчылык кылат, Улуттук коопсуздук концепциясын бекитет, бүт жалпы же жартылай мобилизация жарыялоо жөнүндө чечим кабыл алат, ошондой эле өзгөчө абал киргизүү мүмкүндүгү жөнүндө эскертет жана аны алдын ала жарыялабай эле киргизе алат, бирок бул тууралуу Жогорку Кеңешке токтоосуз кабарлоого тийиш. Жогорку Кеңеш өз кезегинде улуттук коопсуздук чөйрөсүндө мыйзамдык жөнгө салууну жүзөгө ашырат, өзгөчө абал киргизет же Президенттин бул тууралуу жарлыгын жокко чыгарат, согуш жана тынчтык маселелерин чечет. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн да тийиштүү ыйгарым укуктары бар. Ал мамлекеттин эгемендигин жана аймактык бүтүндүгүн коргоо боюнча чара көрөт,

³ КР Мыйзамынын 2012-жыл, 25-ноябрдагы №222 редакциясы.

улуттук коопсуздук чөйрөсүндөгү мыйзамдардын аткарылышын камсыздайт, өзүнүн ишбилгилигинин чегинде улуттук коопсуздукту камсыздоочу мамлекеттик органдарды жетектейт.

Мамлекет башчынын бул жааттагы иш-аракеттери кандайча (кайсы мыйзамдын негизинде) чектелери анча түшүнүктүү эмес. Кыргыз Республикасынын Конституциясы Президенттин бул чөйрөдөгү ыйгарым укуктарын чектөөгө багытталгандыгын белгилеп өтүү керек. Өзгөчө кырдаал формалдуу түрдө киргизиле элек кезде Президент Куралдуу күчтөрдү колдоно алабы-жокпу – бул да такталбаган (аскердик чараларды көрүү мүмкүнчүлүгү Мыйзамда жокко чыгарылбаган (4-берене). Андыктан Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрү өлкө ичинде кайсы жагдайларда колдонулары так белгиленбеген (Конституцияда аскер күчтөрүн саясий максаттарда колдонууга чек коюлган).

Андан ары Мыйзамда улуттук коопсуздук чөйрөсүндө сот органдары да жоопкерчилик көтөрөт деп айтылган (бирок жоопкерчиликти кандайча көтөрөрү такталган эмес). Сот органдарынын функциясы – улуттук коопсуздукту камсыздоо эмес, сот адилеттигин жүргүзүү. Сот тутуму полициялык мамлекетти бекемдөө үчүн саясий кысым куралы катары колдонулбашы керек.

Мыйзам негизинде ага түзөтүү киргизилгенге чейин түзүлгөн Коопсуздук кеңеши жоюлду. Улуттук коопсуздукту камсыздоочу органдардын ишмердигине көзөмөлдү прокуратура жүргүзөт (21-берене).

Жалпысынан, Мыйзамда бүдөмүк жерлери көп. Мыйзамдын бир катар жоболорун Өзгөчө абал жөнүндөгү мыйзамга (же Улуттук коопсуздук концепциясына) да киргизүүгө болор эле. Бул Мыйзам Кыргызстандын 2010-жылдагы коопсуздук жаатында парламенттин үстөмдүгүн бекемдеп, мамлекет башчынын жана бүтүндөй аткаруу бийлигинин ыйгарым укуктарын чектеген Конституциясына ылайык кайра каралып чыгууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын стратегиялык объектилери жөнүндө» мыйзамы, 2008-жыл, 23-май, №94 (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 23-июлда киргизилген)

Бул Мыйзамда стратегиялык объектилерге кеңири аныктама берилген. Бул объектилер болуп «коомдун туруктуу өнүгүшү үчүн социалдык-экономикалык мааниси бар, ээлик кылынышы, пайдаланылышы жана/же тескелиши Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздукунун абалына таасир эте турган мүлк» саналат (1-бер. 1-бөл.). Стратегиялык объектилерге мамлекеттик эле эмес, жеке менчиктеги да

объектилер кирет. Бирок Мыйзамда бул жагынан мамлекеттин жана жеке менчик ээсинин ортосундагы укуктук мамилелер кандайча жөнгө салынары такталбаган.

Коопсуздук кеңешинин сунушу боюнча Өкмөт стратегиялык объектилердин тизмегин аныктап, алардын иштөө жана колдонулуу ирежесин белгилейт. Бирок мыйзамда мунун кандай формада болору такталган эмес. Өзгөчө абал мезгилинде өлкө Президенти Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүн колдонуу менен стратегиялык объектилерди коргоо ирежесин киргизе алат (3-берене). Бул жааттагы Парламенттин ролу такталбаган. Бир катар стратегиялык объектилерди менчиктештирүү Парламент бекиткен программаларга ылайык жүзөгө ашырылат.

Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук органдары жөнүндө» мыйзамы, 1994-жыл, 11-январь, № 1362-ХII (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 29-ноябрда киргизилген)

Бул Мыйзамдын 1-беренесинде «Кыргыз Республикасынын коопсуздукту келүүчү коркунучтун алдын алуу үчүн ... улуттук коопсуздук органдарын» түзүү каралган. Улуттук коопсуздук органдар тутуму Мамлекеттик коопсуздук органынын ыйгарым укуктуу органынан, анын облустук башкармалыктарынан, шаардык жана райондук бөлүмдөрүнөн, ошондой эле аскердик каршы чалгын органдарынан турат⁴. Ыйгарым укуктуу органдын алдында Террорчулукка каршы борбор иштейт (8-берене). Ыйгарым укуктуу орган мамлекеттик башкаруунун борбордук органы болуп саналат.

Улуттук коопсуздук органдары кеңири ыйгарым укуктарга ээ. Алар чалгындоо жана чалгынга каршы ишмердикти жүргүзөт, конституциялык түзүмдү коргоого катышат, кылмышка бөгөт коюу чараларын көрөт жана ыкчам издөө иш-чараларын жүзөгө ашырат. Мында улуттук коопсуздук органдары менен укук коргоо органдарынын ортосунда ыйгарым укуктарды тагыраак бөлүштүрүп, демократиялык коомдун принциптерине ылайык бүтүндөй улуттук коопсуздук органдарынын ишинин натыйжалуулугун арттыруу керек. Улуттук коопсуздук тутуму жарым-жартылай аскерлештирилген – «улуттук коопсуздук органдарынын кызматкерлери болуп аскер кызматындагылар жана ишмердиги ушул Мыйзамда каралган милдеттерди чечүүгө түздөн-түз байланышкан кызматкерлер саналат» (17-берене). Ыйгарым укуктуу органдын ка-

⁴ Мында аскердик чалгынга каршы ишмердикти кайсы ченемдик укуктук актылар жөнгө салары анча түшүнүктүү эмес.

рамагында Кыргыз Республикасынын Чек ара аскерлери турат.

Улуттук коопсуздук органдарынын ишмердигин көзөмөлдөө жагынан Парламенттин ролу Мыйзамда аныкталбай калган. Мыйзамдын 27-беренесине ылайык. Бул органдардын ишмердигине көзөмөлдү КР Президенти, Жогорку Кеңеши жана Өкмөтү жүргүзөт.

Тийиштүү мыйзам чараларынын негизинде чалгындоо кызматтарынын отчеттуулугун камсыздоо керек. Мамлекеттик коопсуздук тутумунда ички көзөмөлдү күчөтүү зарыл. Өздүк маалыматтардын жана катнаштардын купуялыгы Мыйзам боюнча камсыздалууга тийиш. УКМК кыйла кубаттуу түзүм болуп саналат. Көптөгөн башка өлкөлөрдөгүдөй эле, чалгындоо кызматы аскерлешкен уюм болуп саналбайт жана полициялык (же чек арачылык) иш-милдет аткарбайт. Чалгындоо кызматы маалымат чогултуу жана талдоо менен алектениши керек. Коопсуздук секторун реформалоодо тийиштүү ченемдик базаны талдап чыгуу зарыл.

Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик сырларын коргоо жөнүндө» мыйзамы, 1994-жыл, 14-апрель, № 1476-ХІ

Бул Мыйзамдын 1-беренесине ылайык, мамлекеттик сыр – бул «Кыргыз Республикасынын коргонуу жөндөмүнө, коопсуздугуна, экономикалык жана саясий кызыкчылыктарына тийиштүү, каалагандай түрдөгү кармагычтарда сакталуучу жана ташылуучу маалымат». Мамлекеттик сырлар мамлекеттик, аскердик жана кызматтык сыр болуп үч категорияга бөлүнөт (5-берене). Эксперттер туура белгилегендей, бул Мыйзамда мамлекеттик сыр түшүнүгү кыйла эле кеңири берилип калган⁵. Алар мамлекеттик органдар аныктай турган мамлекеттик сыр деп эсептелүүчү маалыматтын (14-бер.) өтө эле көптүгүн сынга алышат⁶. Девид Банисардын төмөндөгү пикирине кошулбай коюуга болбойт: «идеалында, мыйзам улуттук коопсуздукка гана тийиштүү, корголо турган категориялардын чектелген алкагын белгилеши керек»⁷. Бул Мыйзамда ушундай айкын чек белгиленбей калган.

Мыйзамдын 6-беренесинде мамлекеттик сырды коргоо маселеси каралган. Бул маселени ушул Мыйзам менен жөнгө салууга болбойт⁸.

⁵ Д. Банисар, «Кыргыз Республикасында мамлекеттик сырларды коргоо жөнүндө» мыйзамга түшүндүрмөлөр, 2005-жыл, сентябрь (ЕККУ, ЕККУнун жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндиги маселелери боюнча өкүлү), 4-5-беттер.

⁶ Банисар, 5-бет.

⁷ Банисар, 6-бет.

⁸ Ошондой эле караңыз: Банисар, 7-бет.

Мындан тышкары, Мыйзамда маалыматтын жашыруундук категориялары жана жашыруун эмеске айлантуу мөөнөтү аныкталбаган. 9-беренедө: «эгер тийиштүү мөөнөттү белгиленген тартипте узартуу жөнүндө чечим кабыл алынбаса, маалыматты жашыруун кылуу учурунда белгиленген мөөнөткө жараша ал жашыруун эмеске айлантылат», - деп айтылган. Мыйзамда маалыматтын маанилүүлүгүнө карай жашыруундуктун эң узак мөөнөтү аныкталууга тийиш. Башка эксперттер белгилегендей, Мыйзамда маалыматтын жашыруундугун кайра караштыруунун мезгилдүүлүгүнө коюлуучу талап жок⁹.

Бул Мыйзамдын 4-беренесинде айтылгандай, «төмөндөгүдөй маалыматтар жашыруун кылынбайт:

- табигый кырсык жана жарандардын ден соолугуна коркунуч туудуруучу өзгөчө кырдаал жөнүндө;

- кыйроолор жана алардын кесепеттери жөнүндө;

- экологиядагы, табигый ресурстарды пайдалануудагы абал, саламаттык сактоодогу, санитариядагы, маданияттагы, айыл чарбадагы, билим берүүдөгү, соодадагы жана укук тартибин камсыздоодогу абал жөнүндө;

- жарандардын укуктарына жана мыйзамдуу кызыкчылыктарына, ошондой эле алардын өздүк коопсуздугуна зыян келтирүүчү фактылар жөнүндө».

Эксперттер жашыруун кылынбай турган маалыматтардын тизмегин кеңейтүүгө болот деп эсептешет¹⁰.

Мыйзамда мамлекеттик сырды журналисттерге жана маалымат берүүчүлөргө каршы колдонуу мүмкүнчүлүгү айкын жокко чыгарылган эмес. Эксперттердин пикиринче, мамлекеттик сыр коомчулук үчүн олуттуу мааниси бар маалыматты ачыкка чыгарууга тоскоол болбошу керек¹¹. Мындан тышкары, Мыйзамдын 8-беренесинде «юридикалык жана жеке жактардын менчиги» болуп саналган жекече маалыматты сырга айлантуу мүмкүнчүлүгү каралган. Мындай практика бул жааттагы эл аралык стандарттарга туура келбейт.

Мыйзамда көзөмөл тутуму каралбаган. 15-беренеге ылайык, Улуттук коопсуздук боюнча мамлекеттик комитет мамлекеттик сырлардын корголушун камсыздайт. 16-беренедө айтылгандай, министрликтердин жана башка мамлекеттик органдардын ирежелик-жашыруун бөлүмчөлөрү да мамлекеттик сырды коргоо жагынан ыйгарым укуктарга ээ. Ал эми Адилет министрлиги «мамлекеттик, аскердик жана кызматтык сыр болуп саналган маалыматтарды жайып жиберүүдөн

⁹ Банисар, 9-бет.

¹⁰ Банисар, 10-12-беттер.

¹¹ Банисар, 12-бет.

коргоо боюнча координациялоочу, кеп-кеңеш берүүчү жана көзөмөлдөөчү иш-милдеттерди» жүзөгө ашырат. Мыйзам боюнча натыйжалуу көзөмөл жүргүзүү үчүн көз карандысыз орган түзүү каралбаган. Айрым өлкөлөрдө мындай органдар парламенттин көзөмөлүндө болот. Ушундай тажрыйба Кыргыз Республикасынын Конституциясына шайкеш келер эле, анткени анда жарандык жолу улуттук жана коопсуздук секторуна демократиялуу көзөмөл жүргүзүү принциби жар салынган.

Корутунду

Улуттук коопсуздук органдарынын тутумунун мыйзамдык базасы коопсуздук секторун реформалоодо чечилиши зарыл маселелер бар экендигин чагылдырып турат, андыктан кайра каралып чыгууга тийиш. Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын негизинде улуттук коопсуздуктун борборлоштурулган тутуму түзүлгөн, ал Улуттук коопсуздук боюнча мамлекеттик комитеттин (УКМК) кубаттуу башкаруусунда турат. Чалгындоо кызматтарына айырмалуу мамиле жок. Укуктук базаны кайра карап чыгып, чалгындоо кызматтарынын, ошондой эле улуттук коопсуздук тутумунун (терминдин кууш маанисинде) жана коопсуздук секторунун башка тоомдорунун ортосундагы ыйгарым укуктарды так бөлүштүрүү зарыл (мисалы, көптөгөн демократиялык мамлекеттерде издеп табуу, кармоо жана башка полициялык ыйгарым укуктар улуттук коопсуздук органдарынын ишбилгилигине кирбейт). Парламенттик көзөмөлдү мыйзамдык негизде күчөтүү зарыл. Улуттук коопсуздук тутумунун тийиштүү кызматтарынын аскерлешүү даражасын да кайра карап чыгуу керек. Аскер чөйрөсүнө тикелей катышуу бул кызматтардын иш-милдетине кирбейт. Чалгындоонун негизги ролу маалымат чогултуу жана талдоо болуп саналат.

Буга байланыштуу мамлекеттик сырды коргоо жөнүндөгү мыйзамдарды кайра иштеп чыгуу зарылдыгын белгилеп өтүү керек. Айрыкча Мыйзамда улуттук коопсуздукту коргоо менен тикелей байланышкан жана мамлекеттик сыр катары квалификацияланышы мүмкүн болгон маалыматтын түрү так аныкталууга (жана чеги белгиленүүгө) тийиш.

III бөлүм

Террорчулукка каршы күрөш

Кыргыз Республикасынын «Террорчулукка каршы иш-аракеттер жөнүндө» мыйзамы, 2006-жыл, 8-ноябрь, №178 (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 26-июлда киргизилген)

Бул Мыйзамдын биринчи бөлүмүндө террорчулуктун аныктамасы жана башка негизги түшүнүктөр (террорчу, террорчу топ, террорчу уюм, террордук ишмердик, террордук ишмердикти колдоо, террорчулукту каржылоо, эл аралык террорчулук, террорго каршы операция, террорго каршы операция өткөрүү зонасы) берилген. Мыйзамда ошондой эле террорчулукка каршы туруунун негизги принциптери жана максаттары белгиленип, бул жааттагы ыйгарым укуктар мамлекеттик бийлик органдарынын ортосунда бөлүштүрүлгөн. Мамлекеттик органдардын ишин КР улуттук коопсуздук органы координациялайт. Ички иштер, коргонуу органдары, жазык-аткаруу тутуму, өзгөчө кырдаалдардын алдын алуу, мамлекеттик чек араны сактоо жана коргоо, террорчулукту каржылоого жана кылмыш жолу менен алынган кирешелерди легалдаштырууга («адалдоого») каршы иш жүргүзүү жаатындагы ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдар да террорчулукка каршы күрөшкө катышат (4-берене).

Мыйзамдын экинчи бөлүмүндө террорчулукка бөгөт коюу боюнча алдын алуу чаралары белгиленген. Мыйзамда террорчулук *идеологиялары* деген кеңири түшүнүк берилген [астын биз сыздык]. Социалдык касташууга шыкактоо жана калайман тополоң кылууга чакыруу да террорчулук идеологияларын жайылтууга кирерин белгилеп өтүү керек (11-берене). Мындай мамиле эл аралык практикага анча туура келбейт. Террорчулукка байланышкан коркунучту кеңири чечмелөө саясий максаттарга жетишүү үчүн пайдаланылышы мүмкүн. Террорчулукка каршы күрөштө колдонулуучу бардык чаралар мыйзамда так аныкталган негизге ээ болушу керек. Мындан тышкары, булар террорчулуктун абстракттуу коркунучуна негизделбестен, тийиштүү Мыйзамда так белгиленген конкреттүү коркунуч жагдайларында гана колдонулушу абзел.

Бул Мыйзамдын негизинде улуттук коопсуздуктун Террорго каршы борбору жана анын аймактык бөлүмчөлөрү түзүлүп, алар ар кайсы объектилерди ыктымал террорчулуктан коргоо жаатында өздөрүнүн негизги иш-милдетин аткарууга тийиш (17-берене). Террорго каршы борбор тийиштүү органдарга террорчулукка каршы операция жүргүзүү милдетин жүктөй алат жана анын чечимдери бул жаатта иштеген субъектилер үчүн милдеттүү болуп саналат (28- жана 29-беренелер). Террордук актыга бөгөт коюу үчүн чет мамлекеттерден атайын дайындуу бөлүмчөлөр, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрү тартылышы мүмкүн (31-бер. 3- жана 4-бөлүктөр). Ошентип, террорчулукка каршы күрөш аскерлештирилген. Парламент бул маселелер боюнча чечим кабыл алууга катышпайт (Парламенттин мындай ролу Мыйзамда каралбаган).

Террордук актыга бөгөт коюу максатында Республиканын Президенти террорго каршы операция ирежесин аны өткөрүү мезгилинде киргизиши мүмкүн (15-бер. 3-бөл. жана 32-берене). Бул иреженин алкагында жарандын айрым укуктары менен эркиндиктери чектелет. Мыйзамда бул өзгөчө абалдын кандайдыр бир кошумча формасы болуп саналары же саналбастыгы так аныкталган эмес. Мындан тышкары, Парламенттин бул жаатта аткаруу бийлигин көзөмөлдөшү да белгисиз бойдон калган. Мыйзамдын 53-беренесинде «террорго каршы аракеттерге көзөмөлдү ... Президент, Жогорку Кеңеш жана Өкмөт жүргүзөт» деп айтылган. Бирок бул жааттагы иш-милдеттер бөлүштүрүлбөгөн.

Бул Мыйзамдын негизинде террорчулукка каршы иш-аракет кылуу боюнча ведомство аралык маалымат банкы түзүлүүдө. Бирок Мыйзамда кандай маалыматтар топтолору көрсөтүлгөн эмес. Террорчулук идеологиясына өтө кеңири аныктама берилип калгандыктан, «террорчулук ишмердигине катыштуу» адамдар чөйрөсү жөнү жок эле кеңейтилип кетиши ыктымал.

Кыргыз Республикасынын «Экстремисттик ишмердикке каршы иш-аракет жөнүндө» мыйзамы, 2005-жыл, 17-август, №15 (2009-жыл, 20-февралдагы абалы боюнча)

Бул Мыйзамда экстремизм түшүнүгү да кеңири берилип калган (1-берене). Мунун коомдук бирикмелердин, диний уюмдардын жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын ишмердигине зыяны тийиши мүмкүн. Конституциялык түзүмдү күч менен өзгөртүүгө, *улуттук кадыр-баркты кемсинтүүгө* (астын биз сыздык) жана террордук ишмердикти

жүзөгө ашырууга багытталган иш-аракеттер да экстремизм катары квалификацияланган (1-берене). Чет мамлекеттердин уюмдарынын ишмердигине экстремизмге байланыштуу тыюу салынышы мүмкүн (17-берене). Мыйзам боюнча мамлекеттик органдарга террорго каршы алдын алуу чараларын көрүү ыйгарым укугун берет (5-берене).

Кыргыз Республикасынын «Террорчулукту каржылоого жана кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди легалдоого (адалдоого) каршы иш-аракет жөнүндө» мыйзамы, 2006-жыл, 31-июль, №135 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 25-июлда киргизилген)

Бул Мыйзам террорчулукту (экстремизмди) каржылоого жана кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди легалдоого (адалдоого) каршы багытталган чараларды белгилейт (II бап). Маалымат берүүчү юридикалык жактар террорчулукту каржылоого каршы иш жүргүзүү боюнча ички көзөмөл эрежелерин жана аларды жүзөгө ашыруу жол-жоболорун иштеп чыгышы керек (3-бер. 4-бөл.). Бул жаатта кеңири ыйгарым укуктарга ээ боло турган мамлекеттик орган түзүлөт (5-берене). Бул орган маалымат чогултуп, талдайт, шектүү операциялардын алдын алуу тутумун өркүндөтүү чараларын көрөт, маалымат базаларын карап көрө алат, тийиштүү материалдарды укук коргоо органдарына жиберет, мамлекеттик органдардан маалымат сурап алууга укуктуу. Мыйзамда каржы операцияларын милдеттүү түрдө көзөмөлдөө критерийлери белгиленген (6-берене). Мыйзамда террорчулукту каржылоого каршы иш-аракеттер чөйрөсүндөгү эл аралык кызматташуу маселелери да жөнгө салынган (IV бап).

Корутунду

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарындагы террорчулук жана террорчулуктун идеологиялары түшүнүгүн заманбап аныктамаларга жараша талдап чыгуу зарыл. Экстремизмге каршы күрөштүн мыйзамдык базасын да кайра карап чыгуу абзел. Бул мыйзам актыларынын иштөө чөйрөлөрү анча так аныкталбагандыгын белгилеп өтүү керек. Мындан тышкары, абстракттуу террорчулуктан (же экстремизмден) коркуу адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери жүйөсүз чектей турган репрессиялык чаралардын колдонулушуна алып келиши ыктымал. Мыйзамда террорго каршы конкреттүү чаралардын мыйзамдуулугун аныктай турган принципти бекемдөө керек.

Мамлекеттик органдардын террорго каршы ишмердигинде улут-

тук коопсуздук боюнча ыйгарым укуктуу органдын координациялоочу ролун да коопсуздук секторун реформалоонун жүрүшүндө кайра карап чыгууга болот. УКМКнын Террорго каршы борборунун ыйгарым укуктарын так туюнтуп, чегин аныктоо керек. Мамлекеттик органдардын террорго каршы ишмердигин, айрыкча Куралдуу күчтөр кийлигишкен учурларда Парламенттин көзөмөлдөө ролу мыйзамда бекемделүүгө тийиш. Мындан тышкары, террорго каршы операциялардын укуктук ирежесин 2010-жылдагы Конституцияга жараша талдап чыгуу керек. Ошондой эле ведомство аралык маалымат базасын түзүү да маселе жаратат окшойт. Буга байланыштуу негизги укуктар менен милдеттердин натыйжалуу корголушун кепилдеп, улуттук же диний айырмачылыктар боюнча басмырлоого жол бербөө зарыл.

IV бөлүм

Коргонуу жана Куралдуу күчтөр

Кыргыз Республикасынын 2012-жыл, 23-марттагы Аскердик доктринасы

Кыргыз Республикасынын 2002-жылдагы Аскердик доктринасы 2010-жылга чейинки өткөөл мезгилге карата кабыл алынган эле. Жаңы аскердик доктринанын долбоорун кароо процесси аягына чыга элек.

2002-жылдагы Аскердик доктрина өлкөнүн аскердик коопсуздукту камсыздоо жаатындагы саясатынын негиздерин аныктайт. Коргонуу жаатындагы мыйзамдардын жеткилең эместиги аскердик коопсуздукка келтирилүүчү негизги коркунучтардын бири катары караларын белгилей кетүү керек (1.3-параграф). Доктринада мамлекеттик органдардын аскердик чөйрөдөгү иш-милдеттери белгиленген. Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрү коргонуу максатында, эл аралык тынчтыкты жана коопсуздукту колдоо үчүн, ошондой эле мамлекет ичиндеги куралдуу кагылыштарды басуу үчүн колдонулушу мүмкүн (2.10-параграф). Доктринада куралдуу кагылыштардын мүнөзү жана негизги белгилери көрсөтүлгөндүгү кызык. Чек арага жакын жердеги чыр-чатак куралдуу кагылыштын өзгөчө түрү болуп саналат (2.3-параграф). Жалпысынан, куралдуу кагылыштын бул бөлүмдө берилген мүнөздөмөсү эл аралык гуманитардык укуктагы тийиштүү аныктамага анча туура келбейт. Мындан тышкары, доктринада Куралдуу күчтөрдүн тынч мезгилдеги милдеттери белгиленген. Бул милдеттерге, мисалы, террорго каршы операцияларга катышуу, жарандык коргонууну уюштуруу жана маалымат коопсуздугун камсыздоо кирет. Ошентип, доктринада Куралдуу күчтөрдүн милдеттеринин түркүн түрлөрү белгиленген. Мунун себеби, доктринада бекемделген Куралдуу күчтөр түшүнүгүнө ИИМ Ички аскерлери жана коопсуздук секторундагы башка аскерлештирилген түзүмдөр да камтылган.

Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын коргонуусу жана куралдуу күчтөрү жөнүндө» мыйзамы (2009-жыл, 24-июль, №242)

Бул Мыйзам коргонуу негиздерин жана уюштурулушун, Кыргыз Республикасынын Президенти, Парламенти жана Өкмөтү көзөмөлдөгөн Куралдуу күчтөрдүн вазипасын жана түзүлүү принциптерин аныктайт. Аскердик башкаруунун борбордук органы болуп Коргонуу министрлиги саналат. Мыйзамдын 6-беренесинде айтылгандай, «куралдуу күрөш каражаттары колдонулуучу коргонуу ишине Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын ички аскерлеринин, өзгөчө кырдаал органдарынын, улуттук коопсуздук органдарынын, КР Улуттук гвардиясынын, Мамлекеттик сакчы кызматынын аскер түзүмдөрү¹ жана мыйзам боюнча аскер кызматы каралган башка мамлекеттик органдары тартылат»². Ошентип, аскердик чөйрөгө мамлекеттик органдардын түркүн түрлөрү камтылган.

Куралдуу күчтөр мамлекеттин эгемендигин коргоо үчүн эле эмес, террорчулукту жоюу жана мамлекет ичиндеги башка маселелерди чечүү үчүн да колдонулушу мүмкүн. Бирок «Куралдуу күчтөрдү мамлекет ичиндеги маселелерди чечүү үчүн» колдонууга тыюу салынган

¹ Кыргыз Республикасынын Убактылуу Өкмөтүнүн 2010-жыл, 7-апрелдеги №1 декретинин негизинде Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик сакчы кызматы жоюлган. Декретте Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик кызматы жана Коргонуу министрлиги Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик сакчы кызматынын укук мурастоочусу болуп саналат деп белгиленген. Декреттин текстин төмөнкү даректен окуңуз http://www.kyrgyz-el.kg/index.php?option=com_content&task=view&id=113&Itemid=36.

² «Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын коргонуусу жана Куралдуу күчтөрү жөнүндө» мыйзамына өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизүү жөнүндө» мыйзамынын жаңы долбоорунун 6-беренесинде мындай айтылган: Куралдуу күрөш каражаттарын колдонуу менен коргонуу ишине улуттук коопсуздук, өзгөчө кырдаалдын алдын алуу жана кесепеттерин жоюу маселелерин кароочу ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын аскердик түзүмдөрү, ички иштер маселелерин кароочу ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын ички аскерлери, мамлекеттик чек ара маселелерин кароочу ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аскерлери, ошондой эле мыйзам боюнча аскер кызматы каралган башка мамлекеттик органдары: Аскердик сот, Аскердик прокуратура, жазык-аткаруу тутумунун маселелерин кароочу ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын бөлүмчөлөрү (мындан ары – башка аскерлер) тартылат.

Кыргыз Республикасынын Өзгөчө кырдаал министрлигинин аскер түзүмдөрү жана бөлүктөрү гуманитардык милдеттерди аткарат жана тынч мезгилде согуш иш-аракеттерине тартылбайт.

Согуш абалы киргизилгенде бул жана коргонуу маселелерин кароочу башка мамлекеттик органдар Куралдуу күчтөрдүн Башкы штабы аркылуу Кыргыз Республикасынын Коргонуу кеңешинин утурумдук карамагына өтөт.

(10-берене). Куралдуу күчтөрдү мамлекет ичинде колдонуу адамдын негизги укуктарын чектөөгө алып келиши мүмкүн. Парламенттин мамлекет ичиндеги чөйрөдө көзөмөлдөө ыйгарым укуктарынын көлөмү так аныкталбагандыгын белгилей кетүү керек. Эл аралык тажрыйба көрсөткөндөй, адамдын түпкүлүктүү укуктары тийиштүү түрдө кепилдениши үчүн демократиялык көзөмөлдүн кандайдыр бир формасы зарыл.

Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүн өлкө чегинен тышкарыда «эл аралык келишимдерге ылайык милдеттерди аткаруу үчүн» колдонууда Парламенттин көзөмөлдөө иш-милдети кыйла так аныкталгандыгын оң баалоо керек. Мындан тышкары, Парламент коргонуу чыгымдарын бекитет, коргонуу жаатындагы эл аралык келишимдерди ратификациялайт жана жокко чыгарат, согуш жарыялайт, Президенттин бул маселелер боюнча жарлыктарын бекитет же жокко чыгарат (12-берене). Аткаруу бийлигинин ээн баш кадамдарына жол бербеш үчүн парламенттик көзөмөл маселелери мыйзам чыгаруу деңгээлинде жөнгө салынууга тийиш³. Аскердик чөйрөгө жарандык көзөмөл жүргүзүү принциби мыйзам чыгаруу жана укук колдонуу тажрыйбасында өз ордун табышы керек.

«Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүнүн Башкы штабы жөнүндө» жобо, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2009-жыл, 22-июндагы №282 жарлыгы менен бекитилген

Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүнүн башкы штабы – аскердик башкаруунун жетектөөчү органы – тынч жана согуш мезгилдеринде кеңири ыйгарым укуктарга ээ. Башкы штаб Коргонуу министрлигине кирет. Башкы штабдын башчысы коргонуу министринин биринчи орун басары болуп саналат. Ал ошол эле учурда Коргонуу министрлигинин тикелей башчысы да экендигин белгилей кетүү керек. Бул жагдай коргонуунун жарандык жана аскердик тоомдорундагы ыйгарым укуктарды иш-милдеттери боюнча бөлүштүрүү принцибине жана аскердик чөйрөдө жарандык үстөмдүк принцибине туура келеби деген суроо туулат.

³ Айрым өлкөлөрдө демократиялык көзөмөл жүргүзүү тийиштүү мыйзам менен жөнгө салынган (мисалы, Украинанын «Аскердик уюмдун жана мамлекеттин укук коргоо органдарынын үстүнөн демократиялык жарандык көзөмөл жөнүндө» 2003-жыл, 19-июндагы N 975-IV мыйзамы).

«Кыргыз Республикасынын Коргонуу министрлиги жөнүндө» жобо, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2009-жыл, 22-июндагы №282 жарлыгы менен бекитилген

Коргонуу министрлиги – аткаруу бийлигинин бул жааттагы борбордук органы, ал «Куралдуу күчтөрдү тикелей башкарат». Бул Жободо айтылгандай, коргонуу министри «Куралдуу күчтөрдү жалпы башкаруу ишин Куралдуу күчтөрдүн Башкы штабы аркылуу жүргүзөт» (III, 8). Министр менен Башкы штабдын башчысынын ортосундагы өз ара мамилелер так аныкталбай калган. Коргонуу министри Куралдуу күчтөрдүн үстүнөн жарандык (саясий) көзөмөлгө канчалык кепил болуп саналары да анча түшүнүктүү эмес. Жободо министр жарандык жак болууга тийиш деп көрсөтүлгөн эмес. Министр менен Башкы штабдын башчысынын ортосунда ыйгарым укуктар айкын бөлүштүрүлбөгөн. Мисалы, коргонуу министри «Коргонуу министрлигинин бүтүндөй өздүк курамынын тикелей башчысы болуп саналат»; Башкы штабдын башчысы да Коргонуу министрлигинин бүтүндөй өздүк курамынын тикелей башчысы болуп саналат⁴. Бул документтин 10-параграфында айтылгандай, Кыргыз Республикасына күтүүсүздөн кол салуу болгон учурда коргонуу министри өз алдынча Куралдуу күчтөрдүн башкы штабы аркылуу ... Куралдуу күчтөрдү ар кайсы даражадагы даярдыкка келтирет». Бирок коргонуу министринин өз алдынчалык даражасы бүдөмүк бойдон кала берген.

Кыргыз Республикасынын «Согуштук абал жөнүндөгү» конституциялык мыйзамы (2009-жыл, 30-апрель, №149). Конституциялык мыйзамдын 2011-жыл, 15-июлдагы редакциясы, №108

Бул Мыйзам Кыргыз Республикасына каршы агрессияга каршы сокку уруу максатында киргизилүүчү өзгөчө укуктук ирежени жөнгө салат. Өлкө Президенти согуш жана согуштук абал жарыялоо жөнүндө жарлыкты Жогорку Кеңештин кароосуна киргизет. Жогорку Кеңеш бул жарлыкты бекитүү же жокко чыгаруу жөнүндө мыйзам чыгарат (3-берене). Президенттин өзгөчө абал мезгилиндеги ыйгарым укуктары 9-беренеде аныкталган.

Кыргыз Республикасынын Коргонуу кеңеши Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүн жетектөөчү эң жогорку орган болуп сана-

⁴ «Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүнүн Башкы штабы жөнүндө» жобонун IV (8) бөлүгүн караңыз.

лат. Аны Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүнүн Башкы кол башчысы – Кыргыз Республикасынын Президенти жетектейт (12-берене).

Бул мыйзамда айтылгандай, «Кыргыз Республикасынын аймагында жана анын айрым жерлеринде согуш абалын Жогорку Кеңеш киргизет» (3-берене). Согуш абалын «аны киргизүүгө негиз болгон жагдайлар четтетилгенден кийин өлкөнүн Парламенти» жокко чыгарат (20-берене). Жалпысынан, бул Мыйзам согуш абалынын укуктук ирежесинин жүргүзүлүшүнө парламенттик көзөмөлдү күчөтүүгө багытталган.

Мыйзамда согуш абалын камсыздоо чаралары (5-берене), согуш абалы мезгилиндеги мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктары жана жарандар менен уюмдардын милдеттери да аныкталган (16- жана 17-беренелер). Согуш абалы киргизилгендиги жана Кыргызстандын адам укуктары жаатындагы эл аралык милдеттенмелеринен чегинери тууралуу БУУнун Баш катчысына кабар берилет. Согуш абалы жокко чыгарылгандыгы жана Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдер боюнча милдеттенмелерин кайрадан аткара баштагандыгы тууралуу да БУУнун Баш катчысына кабар берилет (21-берене).

Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын Коргонуу кеңеши жөнүндө» мыйзамы (Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши 2011-жылы 9-июнда кабыл алган; КР мыйзамынын 2013-жыл, 23-январдагы редакциясы)

Бул мыйзамда Коргонуу кеңешинин ишмердигинин укуктук жана уюштуруучулук негиздери, укуктук макамы, милдеттери, иш-милдеттери, ошондой эле ыйгарым укуктары аныкталган (1-берене). Коргонуу кеңеши «конституциялык кеп-кеңеш берүү органы болуп саналат да, мамлекеттин коргонууну жана коопсуздукту камсыздоо жаатындагы бирдиктүү саясатын жүргүзөт» (2-берене). Коргонуу кеңешинин төрагасы болуп мамлекет башчысы саналат. Бул Кеңештин курамына мамлекеттик органдардын (аткаруу бийлигинин) жетекчилери да кирет. Мындан тышкары, Жогорку Кеңештин төрагасы жана парламенттин профилдик комитетинин төрагасы да Коргонуу кеңешинин курамына кирет (6-берене). Өзгөчө же согуш абалынын шартында бул Кеңештин курамына КР Президенти көрсөткөн мамлекеттик башка органдардын жетекчилери да кириши мүмкүн (6-берене). Бирок мыйзамда өзгөчө жагдайларда бул Кеңештин ишине кимдер катыша алары такталбаган.

Кеңешке коргонуу жана коопсуздук чөйрөсүндө кеңири ыйгарым укуктар берилген. Ал Улуттук коопсуздук концепциясын жана Аскердик доктринаны иштеп чыгып, тактайт (5-бер.); өзгөчө абалды киргизүү, узартуу же жокко чыгаруу жөнүндөгү маселени карайт. Кеңештин милдеттерине «коргонууну жана Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүн колдонууну мерчемдөө..., Куралдуу күчтөрдүн ишмердигин координациялоо жана көзөмөлдөө..., алардын милдеттерин, курамын жана санын коргонуу жаатындагы мыйзамдарга ылайык аныктоо» кирет (4-берене).

Парламент өкүлдөрүнүн Коопсуздук кеңешинин ишине катышуусун оң баалоо керек, бирок бул парламенттик көзөмөлдүн натыйжалуулугун кепилдейт деп айтуу кыйын. Парламенттин коопсуздук секторундагы айрым министрликтерди жана ведомстволорду (жана алардын Коопсуздук кеңештин ишине катышкан жетекчилерин) көзөмөлдөшүн күчөтүү зарыл.

Кыргыз Республикасынын «Аскер кызматкерлеринин макамы жөнүндө» мыйзамы, 1992-жыл, 1-июль, № 930-XII (2009-жыл, 30-декабрдагы абалы боюнча)

Бул Мыйзам аскер кызматкерлеринин макамын аныктайт. 1-беренедө «аскер кызматкерлери Кыргыз Республикасынын жарандарынын укуктары менен эркиндиктерин аскер кызматы шарттаган чектөөлөр менен пайдаланары» айтылган. Мыйзамда укуктар менен эркиндиктердин чектелиши «аталган Мыйзам, аскер уставдары жана Кыргыз Республикасынын башка мыйзам актылары» менен аныкталууга тийиш экендиги белгиленген (1-берене). Буга ылайык мындай чектөөлөрдү Мыйзам аркылуу эле эмес, мыйзамдык ченемдик актылардын негизинде да киргизүүгө болот. Мындай укуктук кырдаал мыйзамдын негизинде адамдын негизги укуктарын чектөө принцибине туура келбейт.

Кыргызстандын мыйзамдары менен бекемделген Куралдуу күчтөр түшүнүгүнүн кеңири чечмелениши аталган Мыйзамдын мазмунунда камтылган. Аскер кызматкерлери макамына Куралдуу күчтөрдө, улуттук коопсуздук органдарында, жарандык коргонуу менен Мамлекеттик өрткө каршы кызматта, Экология жана өзгөчө кырдаалдар министрлигинин ички аскерлеринде, мыйзамдарга ылайык түзүлгөн башка түзүмдөрдө аскер кызматын өтөп жаткан жана аскердик жыйындар чакырылган аскерге милдеттүү Кыргыз Республикасынын жа-

рандары менен Кыргыз Республикасында аскер кызматын өтөп жаткан КМШ жарандары да ээ (2-берене)⁵.

Мыйзамдын 4-беренесинде «аскер кызматкерлеринин укуктары менен эркиндиктеринин жана юридикалык жоопкерчиликтеринин мазмуну менен көлөмү алардын аскер кызматы милдетин аткарууда болгон-болбогондугуна жараша аныкталат» деп айтылат. Тигил же бул учурда аскер кызматкерлеринин укуктары менен эркиндиктери кандай таризде жана канчалык даражада чектелүүгө тийиш экендигин так аныктоо абзел. Аскер кызматы менен шартталган аскер кызматкерлеринин укуктарын чектөө тизмеги 24-беренеде камтылган: аскер кызматкерлеринин иш таштоого, кесип кошуундардын мүчөсү болууга, жеке ишкердик менен алектенүүгө укугу жок; эс алуу убактысы, жашаган жерин тандоосу, эркин каттап жүрүүсү чектелиши мүмкүн. Мөөнөттүү аскер кызматкерлерине жарандык жогорку жана атайын орто окуу жайларында окууга уруксат берилбейт. Аскер кызматкерлеринин саясий укуктары менен эркиндиктери, ошондой эле жарандык укуктары кепилдикке алынарын белгилей кетүү абзел. Мисалы, «аларга мамлекеттик жана согуш сырларын, ошондой эле кат жазышуу, телефондо сүйлөшүү, телеграф менен кабарлашуу сырларын сактоо шартында сөз жана басма сөз эркиндиги, көз караш (ынаным) жана аны эркин туюнтуу эркиндигине кепилдик берилет (6-берене)⁶. Мындан тышкары, Мыйзам аскер кызматкерлеринин абийир эркиндигин (7-берене)⁷, инсандын кол тийбестигин (8-берене), социалдык укуктарын бекемдейт. Мыйзам аскер кызматкеринин макамын ишке ашырууну камсыз кылуу милдеттерин мамлекеттик органдарга жүктөйт (27-берене).

⁵ Өзгөртүүлөр жана толуктоолор долбоорунда төмөндөгүлөр каралган: аскер кызматкери макамына Куралдуу күчтөрдүн катарында же Кыргыз Республикасынын башка аскер түзүмдөрүндө жана мамлекеттик органдарында (мыйзамда аскер кызматы каралган) аскер кызматын өтөп жаткан жана ошондой эле аскер жыйындарында турган аскерге милдеттүү Кыргыз Республикасынын жарандары ээ болот.

⁶ Бирок Кыргыз Республикасынын мыйзамдары бул жаатта чектөөлөрдү аныктайт. Аталган Мыйзамдагы өзгөртүүлөр жана толуктоолор долбоорунда: аскер кызматкерлеринин саясий партиялардын мүчөсү болушуна, саясий максаты бар саясий партиялар менен уюмдардын ишмердигине катышуусуна, ошондой эле кайсы бир партияны колдоп чыгышына жол коюлбай тургандыгы айтылат; аскер кызматкерлери башка мамлекеттин жараны боло албайт, ал эми аскер кызматы учурунда бөлөк мамлекеттин жарандыгын кабыл алгандар бошотулууга тийиш.

⁷ Бирок муну менен бирге беренеде «Мамлекет жана анын органдары аскер кызматкерлеринин диний ишенимдеринен келип чыккан муктаждыктарын каанааттандырууга милдеттүү эмес» деп айтылат.

Кыргыз Республикасынын «Аскер кызматкерлеринин жана аскерге милдеттүүлөрдүн, окутуу-үйрөтүү жана атайын жыйындарга чакырылгандардын, аларга теңештирилген жактардын өмүрү менен ден соолугун милдеттүү мамлекеттик сактандыруу жөнүндө» мыйзамы (2004-жыл, 21-август, №163; соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 22-июнда киргизилген)

Аскер кызматкерлеринин макамы тууралуу Мыйзамда аскер кызматкерлерин жеке милдеттүү сактандыруу каралган (28-берене). Аталган Мыйзам бул жобону конкреттештирип, милдеттүү мамлекеттик сактандыруунун субъектилерин, сактандыруучу учурларды, сактандыруу суммаларынын өлчөмү менен милдеттүү мамлекеттик сактандыруу келишимин түзүү тартибин, сактандыруучунун өз милдеттеринин аткарышын, милдеттүү мамлекеттик сактандыруу чыгымын каржылоону, сактандыруу сыйлыгын, сактандыргычтын сактандыруу суммасын төлөөдөн бошотуудагы негиздерди, сактандыруу суммасын төлөө тартиби менен шарттарын жана ошондой эле сактандыруучу же сактандыргычтын өз ара эсептешүү тартибин аныктайт. Постсоветтик мейкиндиктеги айрым өлкөлөрдө аскер кызматкерлерин милдеттүү мамлекеттик сактандырууну жөнгө салуучу ушуга окшош мыйзамдар бар. Көп учурларда аскер кызматкерлеринин жеке фирмалар менен дагы сактандыруу келишимин түзүүгө мүмкүнчүлүктөрү болот.

Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын жарандарынын жалпы аскердик милдети, аскердик жана тандамалуу кызматтар жөнүндө» мыйзамы, 2009-жыл, 9-февраль, №43 (КР мыйзамынын 2012-жыл, 9-июндагы редакциясы, №79)

Жалпы аскердик милдет – Куралдуу күчтөрдүн катарында жана башка аскердик түзүмдөрдө (биз бөлүп көрсөттүк) аскердик кызмат өтөөгө милдеттүү болгон Кыргыз Республикасынын жарандарынын конституциялык парызы. Мурдагы мыйзамда айтылгандай, Куралдуу күчтөр – булар «мамлекеттик чек араны коргоо, кайтаруу, күзөтүү маселелерин тескөөчү мамлекеттик ыйгарым укуктуу органдардын бирикмелери, аскер бөлүктөрү менен мекемелери (аскердик окуу жайлары)». Башка аскердик түзүмдөргө улуттук коопсуздук маселелерин тескөөчү, өзгөчө кырдаалдарды алдын алуучу жана жоюучу мамлекеттик ыйгарым укуктуу органдардын бөлүктөрү; ички иштер маселелерин тес-

көөчү мамлекеттик ыйгарым укуктуу органдын ички аскерлери кирет (1-берене). КРнын «КР жарандарынын жалпы аскердик милдети, аскердик жана тандамалуу (альтернативдүү) кызмат жөнүндө» мыйзамына өзгөртүүлөр жана толуктоолорду киргизүү тууралуу» мыйзам күчүнө киргенден кийин мурда Куралдуу күчтөрдүн өз алдынча органдары болуп саналган Мамлекеттик күзөт кызматы менен Улуттук гвардиянын макамы өзгөрдү. Мамлекеттик күзөт кызматы жоюлуп, Улуттук коопсуздуктун мамлекеттик комитетине өткөрүлүп берилди, ал эми Улуттук гвардия болсо азыр Коргоо министрлигинин тескөөсүндө турат. Мындан тышкары, Куралдуу күчтөр түшүнүгү Мыйзамга түзөтүүлөр киргизилгенден кийин ошондой эле Аскер соту менен Аскер прокуратурасынын аскер кызматкерлерин да камтыйт. Ошентип, аскер тармагы мамлекеттик органдардын кеңири тарамын ичине алат.

2012-жылдын 15-июнундагы мыйзамга киргизилген өзгөртүүлөр «чакырылуучу мобилизациялык резервдеги кызмат» сыяктуу кызматтын түрүн жокко чыгарууга тийиш. Мындай өзгөртүү ал кызматтын натыйжасыздыгы менен байланышкан, анткени кызматтын мыйзамда аныкталган бир айлык мөөнөтүндө аскердик даярдык курсун өздөштүрүү жарандарга кыйынга турат. Аскер адистиги боюнча аскер кызматкерин даярдоо үчүн көп убакыт талап кылынат.

Мыйзамда чакыруу боюнча аскердик кызматты жана келишим боюнча аскердик кызмат каралган (3-берене). Аялдар дагы ыктыярдуу түрдө аскер кызматына кабыл алынат. Мыйзамда жарандардын аскер кызматы кийинкиге калтырылышы же кызматтан бошотулушу мүмкүн болгон тартип белгиленген. Ошондой эле мыйзамда жаштарды чакырууга чейин даярдоо тутуму бекемделип, аскердик эсепке алуу, жарандарды аскер кызматына чакыруу, жарандардын келишим боюнча аскер кызматына кириши, аскердик жана тандамалуу кызмат өтөө, кийинкиге калтыруу менен чакыруудан бошотуу жана запаста туруу жөнгө салынат. Мындан сырткары, Мыйзамга киргизилген маанилүү түзөтүү аскердик жана тандамалуу кызмат өтөөнүн эң төмөнкү жана эң жогорку курагынын (18-27 жаштан 19-25 жашка) өзгөргөндүгү болду. Бул Мыйзамды бузгандык үчүн жоопкерчилик каралган.

Мыйзамда «мөөнөттүү аскер кызматы – жарандардын Куралдуу күчтөргө милдеттүү чакырылуусуна негизделген жарандардын аскердик кызматы аныкталат (1-берене). Тандамалуу (альтернативдүү) кызмат жарандарга мөөнөттүү аскер кызматынын ордуна сунушталат. Мыйзам тандамалуу кызматка чакырылуучу жарандардын категориясын аныктайт. Тандамалуу кызматка чакыруунун бир шарты бул жаран «тутунган ишеними курал кармоого жана Куралдуу күчтөрдүн катарында кызмат өтөөгө тыюу салган, каттоодон өткөн диний

уюмдун» мүчөсү болууга тийиш (32-берене). Көп өлкөлөрдө жарандар милдеттүү түрдө диний уюмдарга мүчө болбосо да, өздөрүнүн диний ынанымдары боюнча аскер кызматын өтөөдөн баш тартышат. Мындан тышкары, Мыйзамда «тандамалуу кызмат өтөп жаткан кызматкерлер Кыргыз Республикасынын Коргоо министрлигинин атайын эсебине акчалай төлөмдөрдү салат» деп белгиленген (32-берене). Эл аралык практика көпчүлүк өлкөлөрдө тандамалуу кызматтын кызматкерлери мамлекетке төлөшпөстөн, тескерисинде, мамлекет аларга иштегендиги үчүн сый акы төлөп берерин көрсөтүп турат.

«Кыргыз Республикасынын жарандарын чакырууну даярдоо жана өткөрүү жөнүндө» жобо, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2009-жыл, 18-декабрдагы №770 токтому менен бекитилген

Бул жобо Кыргыз Республикасынын жарандарын чакырууну даярдоо жана өткөрүү жаатында коопсуздук сектору мамлекеттик органдарынын ишбилгилик чөйрөсүн аныктайт. Бул тармакта Куралдуу күчтөрдүн Башкы штабы жалпы жетекчиликти ишке ашырат. Жобо жарандарды аскер кызматына даярдоо, алгачкы аскердик эсепке тургузуу, аскердик же тандамалуу кызматка чакыруу жана аларды чакыруудан кийинкиге калтыруу же кызматтан бошотуу тартибин белгилейт.

«Кыргыз Республикасынын жарандарынын тандамалуу аскер кызматын өтөө тартиби жөнүндө» жобо, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2009-жыл, 18-майдагынын №306 токтому менен бекитилген

Аталган документ «мөөнөттүү аскер кызматынын ордуна Кыргыз Республикасынын жарандарына сунуш кылынуучу» тандамалуу (альтернативдүү) кызмат өтөөнүн тартибин аныктайт (2-бөлүк, 1-бап). Мындан башка Жобо тандамалуу кызмат өтөөчүлөрдү эсепке алуу, которуу жана бошотуу тартибин, тандамалуу кызмат өтөп жаткандардын укуктары менен милдеттерин, тандамалуу кызмат өтөө тартибин бузгандык үчүн жоопкерчиликти жөнгө салат. Тандамалуу кызмат өтөөдөн качкандык үчүн жазык жана административдик жоопкерчилик белгиленет. Мындай качууга мыйзамда аныкталган акча салымын төгүү же толук эмес төгүү, табигый кырсыктын кесепеттерин, эпидемияларды же башка өзгөчө жагдайларды жоюу боюнча иштерден баш тартуу кирет.

«Офицердик курамдагылардын жана прапорщиктердин Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүндө, башка аскер түзүмдөрүндө жана аскер кызматы мыйзам боюнча каралган мамлекеттик органдарында аскер кызматын өтөө тартиби жөнүндө» жобо, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2011-жыл, 25-апрелдеги №185 токтому менен бекитилген (соңку өзгөртүүлөр 2013-жылы 6-февралда киргизилген)

Аталган документ офицерлер курамы менен прапорщиктердин келишим боюнча аскер кызматын өтөөсүнө байланышкан маселелерди жөнгө салат. Келишим боюнча алар аскер кызматын коргоо, өзгөчө кырдаалдар жана улуттук коопсуздук органдарында, жазык-аткаруу тутумунда, ички иштер органдарында, аскер прокуратурасы менен аскер сотунда өтөшөт. Аскер кызматын аскер сотунда өтөө мүмкүнчүлүгү өзгөчө көңүл бурууга арзыйт⁸. Аталган Жобо «аскер сотторунун судьялары, аскер прокуратурасынын кызматчылары болуп саналган аскер кызматкерлери... аскер соттору менен аскер прокуратурасынын ишмердигин жөнгө салуучу атайын мыйзамдар аныктаган өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен кызмат өтөшөрүн» да аныктайт. Бул өзгөчөлүктөр мыйзам аркылуу жөнгө салууга тийиш.

Жобо келишим түзүүнүн шарттары менен тартибин, келишим боюнча аскер кызматына кирүүдө коюлуучу талаптарды (2-бап), келишим боюнча аскер кызматын өтөө үчүн жарандарды тандоо тартибин (3-бап), келишим боюнча аскер кызматына жарандарды кабыл алуу менен байланышкан кызмат адамдарынын милдеттерин (4-бап), офицерлер курамы менен прапорщиктердин аскер кызматын өтөө тартибин (II-III бөлүк), Куралдуу күчтөрдүн запасында турууну (IV бөлүк), өргүүнү жана аскер кызматынан бошотууну (V-VI бөлүк) аныктайт. Мындан тышкары Жобо аскер кызматын өтөө тууралуу келишимдин типтик формасын белгилейт. «Жоокерлер, сержанттар менен старшиналардын курамынын Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүндө, мыйзамда аскер кызматы катары каралган башка аскер түзүмдөрү менен мамлекеттик органдарында келишим боюнча кызмат өтөө тар-

⁸ Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө» 2003-жыл, 18-июлдагы № 153 Мыйзамынын (Мыйзамдын 2004-жыл, 10-июлдагы редакциясы, № 85) 3-бөл. 39-беренесин кар.: «Аскер сотторунун кызматкерлери Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүндө аскер кызматын өтөшөт, аталган Мыйзамда жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында аныкталган өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен аскердик кызмат өтөө жана аскердик наамдарды ыйгаруу тартибин аныктаган аскердик устав менен жобонун талаптары аларга жайылтылат».

тиби жөнүндө» жобого ылайык келишим боюнча аскер кызматын өтөө да ушундайча жөнгө салынат. Бул документ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2011-жыл, 25-апрелдеги N 186 токтому менен бекитилген.

Кыргыз Республикасынын Президентинин милдетин аткаруучунун «Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүнүн аскер кызматкерлеринин улуттук аскер кийим формасы жана айырмалоочу белгилери жөнүндө» жарлыгы, 2005-жыл, 20-декабрь, УП №311 (соңку өзгөртүүлөр 2010-жылы 20-декабрда киргизилген)

Аталган документ аскер кызматкерлеринин улуттук аскер кийим формасы менен айырмалоочу белгилерин аныктайт. Мындан тышкары Жарлыкта кызматчылары аскер кийимин кийип жүрүү укугуна ээ болгон мамлекеттик органдар такталат. Документте мындай кийим менен айырмалоочу белгилердин сыпатталышы да камтылган. Өткөөл мезгилде аскер кийимин кийүүнүн жана айырмалоочу белгилерди тагуунун бирдей эрежелерин иштеп чыгуу өтө маанилүү. Адатта, бул куралдуу чыр-чатактардын шартында колдонулуучу эл аралык гуманитардык укуктун ченемдерин имплементациялоо (жүзөгө ашыруу) жаатынан алып караганда да мааниге ээ.

Кыргыз Республикасынын «Аскердик наамдарды, класстык чиндерди, атайын класстык чиндерди жана атайын наамдарды белгилөө жөнүндө» мыйзамы, 1999-жыл, 6-апрель, №35 (соңку өзгөртүүлөр 2013-жылы 2-февралда киргизилген)

Аталган Мыйзамдын 2-беренесинде класстык чиндер, атайын класстык чиндер жана атайын наамдар Жогорку Кеңеш тарабынан белгиленери айтылат. Мыйзам тийиштүү чиндер менен наамдардын классификациясын аныктайт. Аскердик наамдар Куралдуу күчтөрдүн аскер кызматкерлерине жана аскерге милдеттүүлөргө жана ошондой эле улуттук коопсуздук органдарынын аскер кызматкерлери менен аскерге милдеттүүлөрүнө, аскер прокуратурасы менен аскер сотунун кызматтарына ыйгарылат. Класстык чиндер мамлекеттик кызматкерлерге, ал эми атайын класстык чиндер юстиция органдары менен сот аппаратынын, Сот департаментинин, прокуратура органдарынын кызматчыларына жана судьяларга ыйгарылат. Атайын наамдар салык жана бажы кыз-

маттарынын кызматчыларына жана ошондой эле ички иштер органдарынын, Юстиция министрлигинин жазык-аткаруу тутумунун, каржы полициясы менен баңги заттарды көзөмөлдөө тармагындагы ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматчыларына ыйгарылат.

Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасында мобилизациялык даярдоо жана мобилизациялоо жөнүндө» мыйзамы, 1998-жыл, 30-сентябрь, №125 (2008-жыл, 13-октябрдагы абалы боюнча)

Бул Мыйзам «мамлекетти куралдуу кол салуудан коргоону камсыз кылуу жана согуш учурунда мамлекеттин биринчи кезектеги керектөөсү менен калктын муктаждыгын канааттандырууга» өлкөнү алдын ала даярдоо үчүн тынчтык мезгилде жүргүзүлүүчү иш-чаралардын комплекси катары мобилизациялык даярдыкты аныктайт (1-берене). Мобилизациялоо учурунда Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрү согуштук мезгилдин уюштуруусуна жана курамына которулат. Өлкөнүн экономикасы, мамлекеттик бийлик органдары, юридикалык жактар согуш мезгилинин шартына ылайык иштейт. Мыйзам мобилизациялык даярдык жана мобилизациялоо боюнча иш-чараларды, мамлекеттик бийлик органдарынын ыйгарым укуктары менен милдеттерин аныктайт (2-берене). Кыргыз Республикасынын Президенти мобилизациялоо тармагында чоң ыйгарым укуктарга ээ болот: ал өлкөнүн Куралдуу күчтөрүнүн Башкы командачысы катары мобилизациялоонун максаттары менен милдеттерин аныктайт жана ыкчам тескөөнү камсыз кылат.

Парламент бюджетти көзөмөлдөөнү, мыйзамдуу жөнгө салууну ишке ашырат, мобилизациялоо жаатындагы эл аралык келишимдерди ырастайт же жокко чыгарат, мобилизация жарыялоо жөнүндөгү Президенттин жарлыгын бекитет же четке кагат. Ошентип, мамлекет башчысы Парламенттин тийиштүү жактыруусуз мобилизациялоонун укуктук ирежесин (режимин) киргизе албайт. Муну менен бирге Мыйзамда мобилизациялоо учурунда Парламенттин аткаруу бийлигинин ыкчам ишмердигин көзөмөлдөй тургандыгы жана мамлекет башчысы (же Өкмөт башчысы) макул болбогон учурда мындай укуктук ирежени жокко чыгарууга укугу бары-жогу аныкталбаган.

Мыйзам Өкмөттүн ыйгарым укуктарын (6-берене), аткаруу бийлигинин борбордук жана жергиликтүү органдарынын милдеттерин (7-8-берене) аныктайт. Ошондой эле мыйзамда юридикалык жактар менен Кыргыз Республикасынын жарандарынын милдеттери аныкталат (9-10-берене). Мыйзам мобилизациялык даярдык менен мобили-

зациялоону уюштуруу тартибин (11-берене), мобилизациялык органдарды түзүү жана ишке киргизүүнү (12-берене) жөнгө салат, аскер-унаа милдеттери (13-берене) менен мобилизациялык даярдыкты каржылоо маселелерин (14-берене) белгилейт. Мыйзамда мобилизациялоо боюнча жарандарды аскер кызматына чакыруу да жөнгө салынган (5-бөлүк).

Кыргыз Республикасынын «Аскер кызматкерлеринин материалдык жоопкерчилиги жөнүндө» мыйзамы, 2008-жыл, 19-апрель, №60 (2009-жыл, 19-майдагы абалы боюнча)

Бул Мыйзам «мамлекеттин менчигинде туруп аскер бөлүктөрүнө бекитилип берилген мүлккө аскер кызматкерлеринин аскердик милдеттерин аткаруу учурунда келтирген ... зыяны үчүн аскер кызматкерлеринин материалдык жоопкерчиликтеринин шарттары менен өлчөмүн белгилейт, ошондой эле келтирилген зыяндын ордун толтуруу тартибин аныктайт». Аскердик милдетин аткарбаган учурда келтирген зыяны үчүн материалдык жоопкерчилик жарандык мыйзамга ылайык келип чыгат (3-берене). Аскер кызматкерлери «командирдин буйругун аткаруунун натыйжасында (материалдык зыян алып келген иш-аракет түз көрсөтүлгөн) келтирилген» зыян үчүн материалдык жоопкерчиликке тартылышпайт (3-берене). Мыйзамда мындай буйруктун укук ченемдүүлүгүн каралса, дурус болмок. Мыйзамда командирди материалдык жоопкерчиликке тартуу мүмкүнчүлүгүнө жол берилет (3-бөлүк, 2-берене). Маселен, аскер кызматкерин мыйзамсыз бош койгондугу үчүн күнөөлүү командирлер «мыйзамсыз бош коюунун натыйжасында ашыкча акча каражаттарын чыгымдап, келтирген» зыяндары үчүн материалдык жоопкерчиликке тартылат (4-бөлүк, 4-берене).

Мыйзам чектелген жана толук материалдык жоопкерчиликти аныктап (4-5-берене), келтирилген зыяндын өлчөмүн тактоонун жол-жоболорун бекитет (6-берене). 5-бөлүктүн 6-беренесинде айтылат: «бир нече аскер кызматкеринин күнөөсү менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу өлчөмү ар бири үчүн алардын күнөөсүнө жараша жана материалдык жоопкерчиликтин түрүн эске алуу менен аныкталат». Бирок Мыйзамда конкреттүү кырдаалда ар бир өз алдынча аскер кызматкеринин жеке ролу менен жоопкерчилигин аныктоого мүмкүн болбосо, зыяндын өлчөмү кандай аныкталары эскертилбейт.

Мыйзам аскер кызматкерин материалдык жоопкерчиликке тартуу маселеси командирдин доосу боюнча сот тарабынан чечилген учурларды белгилейт (8-берене). Бирок Мыйзамда аскер кызматкерлери тарабынан үчүнчү жакка келтирилген зыяндын ордун толтуруу жол-жо-

болорун так жана толук аныкталбагандыгын белгилей кетүү керек (10-берене).

Кыргыз Республикасынын «Согуштун, Куралдуу күчтөрдүн ардагерлери жана тылда эмгектенгендер жөнүндө» мыйзамы, 1996-жыл, 8-май, №14 (2009-жыл, 30-декабрдагы абалы боюнча)

Айрым эл аралык уюмдар иштеп чыккан сунуштар боюнча «ардагер» түшүнүгүнө согуш аракеттерине катышкан же согушка жакын жагдайда кызмат өтөгөн бардык мурдагы аскер кызматкерлери кирүүгө тийиш»⁹. Аталган Мыйзамда бекемделген «ардагер» түшүнүгү айрым белгилери боюнча «ардагер» түшүнүгүн кеңири аныктаган ардагерлер тууралуу 1995-жылы кабыл алынган Россиянын мыйзамындагы аныктамага окшош.

«КРнын «Согуштун, Куралдуу күчтөрдүн ардагерлери жана тылдын эмгекчилери тууралуу» мыйзамына өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизүү жөнүндө» 2012-жылы 31-июлда күчүнө кирген КРнын Мыйзамында «эмгек ардагери» менен «тылдын эмгекчиси» түшүнүктөрүн айырмалоо каралган. Бул Мыйзам согуштун жана Куралдуу күчтөрдүн ардагерлери менен тылдын эмгекчилерине гана карата КРнын мамлекеттик саясаты менен байланышкан коомдук мамилелерди жөнгө салгандыгына байланышкан. «Согуштун ардагери» макамы согуш жылдарында тылда эмгектенген адамдарга (Мыйзамдын 3-бер. 5-п. жана 18-бер.) жайылтылып, «Тылдын эмгекчиси» макамына теңдештирилет жана бул экономика, маданият, билим берүү, илим жана саламаттык сактоо тармактарында көп жылдык жана адал эмгеги менен өзгөчөлөнгөн адамдарга ыйгарылуучу «Эмгек ардагери» макамынан түп-тамырынан айырмаланат.

Согуштун ардагерлеринин катарына Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучулары, ошондой эле согуштун майыптары, Кыргыз Республикасынын баатырлары, Советтер Союзунун баатырлары жана Даңк орденинин үч даражасы менен тең сыйлангандар, башка мамлекеттердин аймагында согуштук аракеттерге катышкандар (анын ичинде Афганистанда) жана башка категориялардагы адамдар (анын ичинде «Афганистандын аймагында убактылуу болуп, советтик аскерлердин чектелген контингентинин курамына кирбеген» СССРдин МКК кызматкерлери

⁹ ЕККУ ДИАУБ/ККДК (Европа кеңешинин Коопсуздук уюмунун Демократиялык институттар жана адам укуктары бюросу/Куралдуу күчтөрдүн үстүнөн демократиялык көзөмөл), Адам укуктары жана аскер кызматкерлеринин негизги эркиндиктери боюнча колдонмо, Варшава 2008, 241 бет.

менен кызматчылары, 3-берененин 5-бөл.) кирет. Куралдуу күчтөрдүн ардагерлерине «Куралдуу күчтөрдүн, мамлекеттик коопсуздук аскери менен органдарынын, ички жана темир жол аскеринин, башка аскердик түзүмдөрдүн... кызматкерлери, кызмат жылына жараша пенсия алууга укуктуу ички иштер органдарынын жетекчилик жана катардагы курамынын адамдары, анын ичинде запаска (отставкага) бошотулгандар, ошондой эле аскердик кызмат милдетин аткаруу учурунда алган жаракаттын, контузиянын, майыптыктын же оорунун айынан майып болуп калгандар» кирет (5-берене).

Мыйзам ардагерлерге карата мамлекеттик саясатты ишке ашыруу маселесин жөнгө салат. Мамлекет ардагерлерди социалдык жактан коргоо жаатындагы кырдаалды жакшыртууга умтулат. Бирок мыйзамда институционалдык жоопкерчилик так бекемделген эмес. Аталган мыйзамдын 11-беренесине ылайык, «Кыргыз Республикасынын Өкмөтү республикалык бюджеттин эсебинен согуштун, эмгектин, Куралдуу күчтөр менен укук коргоо органдарынын ардагерлерине колдоо көрсөтөт». Бирок мыйзамда бул органдын ишбилгилиги жазылган эмес. Жергиликтүү бийлик органдарынын ыйгарым укуктары да жалпы мүнөздө берилип калган. Аталган документ ардагерлердин жарандык турмушка кайра аралашуу маселелери менен кайсы ведомство иш алып барарын же ардагерлердин даттануулары менен ким алектенерин аныктабайт.

Кыргыз Республикасынын «Жарандык коргонуу жөнүндө» мыйзамы, 2009-жыл, 20-июль, №239 (2012.13.07дагы өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен)

Буга чейинки Мыйзамда «Кыргыз Республикасынын калкы менен аймагын тынчтык жана согуш мезгилинде техногендик, табигый жана биологиялык-социалдык мүнөздөгү өзгөчө кырдаалдардан, ал эми согуш учурунда согуштук аракеттерди киргизүүдө же бул аракеттердин натыйжасында пайда болуучу коркунучтардан коргоону камсыз кылуучу жалпы мамлекеттик жана коргонуу чараларынын тутумунун курамдуу бөлүгү» катары жарандык коргонуу түшүнүгү кеңири каралган (1-берене). Мыйзам мамлекеттик жарандык коргонуу тутумунун милдеттерин (4-берене) жана Кыргыз Республикасынын Президенти менен Өкмөтүнүн ыйгарым укуктарын да аныктайт (6-7-берене). Мындан сырткары, министрликтер менен ведомстволордун, жергиликтүү администрация менен жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын милдеттери такталат. Муну менен бирге Мыйзам Кыргыз Республикасынын калкынын жарандык коргонуу жаатындагы укуктары менен милдеттерин аныктайт.

Жарандык коргонуу башкармалыгы органдары Премьер-министр, Кыргыз Республикасынын Жарандык коргонуусунун башчысы, курамына жетекчилер – министрликтер менен ведомстволордун жарандык коргонуу башчылары – кирген Жарандык коргонуу боюнча эл аралык комиссия болуп саналат (1-бөлүк, 13-берене). Ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын жетекчиси Жарандык коргонуунун башчысынын биринчи орун басары болуп эсептелет (1-бөлүк, 13-берене). Жарандык коргонуу боюнча комиссия уюшулуп, жарандык коргонуу кызматтары түзүлөт (14-15-беренелер). Ошондой эле Мыйзамдын негизинде Жарандык коргонуу аскери да түзүлөт (16-берене).

КМШнын айрым өлкөлөрүндө «Жарандык коргонуу тууралуу» эскирген мыйзам иштейт¹⁰, бирок айта кетчү нерсе, Кыргызстандын Мыйзамы алардан айырмаланат жана жарандык коргонуунун кеңири түшүнүгүн бекемдейт. Муну менен бирге Мыйзам жарандык коргонуу жаатындагы өлкө Парламентинин ролун аныктабайт.

Корутунду

Коопсуздук секторун реформалоонун жүрүшүндө Куралдуу күчтөрдүн коопсуздук секторунун башка органдары менен өз ара карым-катышын аныктоо жана жалпы эле коргоо секторунун ишмердигине демократиялык көзөмөлдү жайылтуу өзгөчө мааниге ээ болот. Куралдуу күчтөр менен жарандык коргонуунун ролу менен иш-милдеттери да аныкталууга тийиш. Кыргыз Республикасындагы аскердик тармакка кеңири аныктаманын берилиши Куралдуу күчтөр менен башка коопсуздук секторлордун ортосундагы ыйгарым укуктарды так чектеп көрсөтүүнү кыйындатат. Тышкы коркунучтары чагылдыруу жаатындагы коргоо секторунун ролу жетишерлик так аныкталган. Бирок Куралдуу күчтөрдүн мамлекеттин ичиндеги ролу менен кызматы мыйзам деңгээлинде анчалык такталган эмес. Куралдуу күчтөрдү мамлекеттин ичинде пайдалануу мүмкүнчүлүн чектөө зарыл. Куралдуу күчтөрдү мамлекеттин сыртында пайдаланууну парламенттик көзөмөлдөө Конституция жана мыйзамдар аркылуу бекемделген. Бирок Куралдуу күчтөрдү өлкөнүн ичинде пайдаланууда Парламент кандай роль ойнойт деген суроо келип чыгат. Куралдуу күчтөрдү ичкериде пайдаланууда парламенттик көзөмөлдү камсыз кылуу абзел.

Аскер тармагын кеңири түшүнүү аскер кызматкерлеринин макамында чагылдырылган. Бул макамды түрдүү аскерлешкен ведомстволордун өкүлдөрү пайдаланышат. Коопсуздук секторун реформалоодо тийиштүү мыйзамдар тыкыр кайра каралууга тийиш.

¹⁰ КМШнын кээ бир өлкөлөрүндө (маселен, Грузияда) мындай мыйзам такыр эле жок.

V бөлүм

Ички иштер органдарынын тутуму

Кыргыз Республикасынын «Ички иштер органдары жөнүндө» мыйзамы, 1994-жыл, 11-январь, №1360-XII (2013-жыл, 18-апрелдеги абалы боюнча)

Аталган Мыйзам ички иштер органдарынын милдеттерин, ишбилгиликтерин, укуктук макамын аныктап, аларды каржылоо жана техникалык камсыз кылуу маселелерин жөнгө салат. Ички иштер органы – «коомдук тартипти, инсан менен коомдун коопсуздугун камсыз кылууда жана кылмыштуулук менен күрөшүүдө аткаруучу-тескөөчү иш-милдетти жүзөгө ашыруучу мамлекеттик куралдуу укук коргоочу орган» (19-берене). Ички иштер органдарынын тутуму Ички иштер министрлигин жана анын бөлүмдөрүн камтыйт. Ички иштер министри ички иштер органдарын жетектөөнү ишке ашырып, ал «Кыргыз Республикасынын премьер-министрине баш иет жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдында өз ишмердиги үчүн жекече жооп берет». Мыйзам Ички иштер министринин Парламент алдындагы саясий жоопкерчилиги тууралуу маселени козгобойт.

Мыйзамдын 5-беренесинде «ички иштер органдары аларга жүктөлгөн милдеттерди Кыргыз Республикасынын Ички аскерлери менен бирдикте аткарат» деп айтылат¹. Ошол эле учурда Мыйзам мындай карым-катнаштын маңызын аныктабайт. Ички иштер органдары тутумун реформалоонун алкагында бул тутумдун аскерлешкен түзүмдөрүн реформалоого жетиштүү көңүл бурулууга тийиш.

Мыйзамдын 3-бөлүгү ички иштер органдарынын кызматкерлеринин күч колдонуусун жөнгө салат². Тийиштүү ченем (15-берене) толугу менен пропорциялуулук принцибин чагылдырышы абзел. Кодекстин 3-беренесиндеги укуктук тартипти колдоо боюнча кызмат адамдарынын кылык-жоругун чечмелөөдө мындай деп айтылат: «эреже катары,

¹ Бул аскерлердин макамы КРнын «Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин ички аскери жөнүндөгү» 1994-жыл, 14-апрелдеги N 1474-XII мыйзамында аныкталган.

² «Полиция тууралуу» мыйзамдын долбоорун да кар. (2011-ж. 31.3. жумуш версиясы). V бөлүк.

ок атуучу курал шектүү укук бузуучу куралдуу каршылык көрсөткөндө же башка жол менен бөлөк адамдардын өмүрүнө кооп жараткан учурда, же шектүү укук бузуучуну соттоо же кармоо үчүн өзгөчө эмес чаралар жетишсиз болгон учурдан башка учурларда колдонулбашы керек³.

«Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын катарындагылардын жана жетекчи курамындагылардын кызмат өтөшү жөнүндө» жобо (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2007-жыл, 23-июлдагы №281 токтому менен бекитилген)

Аталган документ ички иштер органдарында кызмат өтөө принциптерин (2-бап), кызматчылардын укуктарын (4-бап), наам ыйгаруу тартибин (5-6-бап) жана кесипкөйлүккө даярдоо маселелерин (7-бап) аныктайт. Жобо ошондой эле ички иштер тутумунда кызмат кылуу шарттарын белгилейт. Белгилей кетсек, аталган документ Ички иштер министрлиги тутумун реформалоо планында кайрадан каралышы шарт. Министрликтин тутумунун Өнүгүү концепциясы ички иштер органдарынын кызматчысынын макамы менен байланышкан маселелерди козгобогондугуна карабастан, эгер коопсуздук секторундагы ыйгарым укуктар ички иштер органдары менен коопсуздук секторунун башка тоомдорунун ортосунда бир кыйла так бөлүштүрүлсө, бул маселе өзгөчө мааниге ээ болот.

Кыргыз Республикасынын «Полиция жөнүндө» мыйзамынын долбоору (жумуш версиясы, 2011.30.03)

Бул мыйзам долбоору полициянын милдеттерин аныктайт (3-берене). Мындай милдеттерге адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоо, коомдук тартипти камсыз кылуу, зарыл учурда адамдарга жардам көрсөтүү, кылмыштуу аракеттерди же башка укук бузууларды алдын алуу, ачуу жана иликтөө, жол кыймылы коопсуздугун көзөмөлдөө кирет. Ошентип, аталган документ демократиялык коомдогу полициянын дээрлик бардык негизги милдеттерин камтыйт. Мындан сырткары, мыйзам долбоору полициянын саясий бейтарап принцибин так аныктайт (4-берене). Мыйзам долбоорунда айкындуулук принциби менен полициянын ишмердигин көзөмөлдөө жол-жобосу да бекемделет. Жарандык байкоочу орган болуп саналган коомдук

³ Укуктук тартипти колдоо боюнча кызмат адамдарынын кодекси, БУУнун Башкы Ассамблеясынын 1979-жыл, 17-декабрдагы 34/169 резолюциясы менен кабыл алынган.

кеңештерди түзүү караштырылат (7-берене). Мындан тышкары, 14-беренеде Ички иштер министрлиги жана ыйгарым укуктуу органдар полициянын ишмердигин көзөмөлдөөнү жүзөгө ашыра тургандыгы айтылат. Полициянын бирдиктүү тутумунун жетекчиси болуп саналган Ички иштер министри өз ишмердиги үчүн Парламенттин жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдында алардын талабы боюнча отчет берет (17-берене, 8-бөлүк). Бирок полициянын ишмердигин көзөмөлдөөнү ишке ашыруудагы башка органдардын ролу мындан мурдагы мыйзам долбоорунда так аныкталбаган⁴. Полиция менен Ички иштер министрлигинин ички аскерлеринин ортосундагы карым-катыш тууралуу маселе да такталбаган бойдон калган.

Полициянын бирдиктүү тутуму кылмыш полициясынан, унаа полициясынан, жол жана коомдун коопсуздугу полициясынан турат. Документ полициянын ишмердигинин негизги тармагын аныктайт. Аларга булар кирет: кылмышты алдын алуу, кылмышты ачуу жана иликтөө, полициянын ыкчам иштөөсү, коомдук тартипти, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоо, жол кыймылына көзөмөл жүргүзүү жана калкка социалдык көмөк көрсөтүү (22-27-беренелер). Ошондой эле мыйзам долбоору полицияда кызмат кылуунун шарттары менен тартибин (III бөлүк), полициянын кызмат адамдарынын укуктарын, милдеттери менен жоопкерчилигин аныктап (IV бөлүк), ок атуучу куралды колдонууну толук жөнгө салат (V бөлүк), полиция кызматкерлеринин социалдык кепилдигин бекемдейт (VI бөлүк) жана полицияны каржылоо менен материалдык-техникалык камсыздоо маселелерин козгойт (VII бөлүк).

Жалпысынан, бул мыйзам долбоору полициянын ишмердигин уюштуруу жаатында эл аралык стандарттарга ылайык келет. Анда мыйзамдуулук жана айкындуулук принциптери жана полициянын ишмердигинин отчеттуулугу да бекемделген. Полициянын ишмердигин көзөмөлдөөнүн түрлөрү менен формалары бир кыйла так аныкталууга тийиш.

⁴ Мисалы, Грузиянын «Полиция жөнүндө» мыйзамынын X бабында Ички иштер министрлигинин ишмердигин көзөмөлдөөнүн түрлөрү менен формалары аныкталган: парламенттик көзөмөл, президенттик жана өкмөттүк көзөмөл, сот көзөмөлү, каржылык көзөмөл жана прокурордун көзөмөлү (36-40-бер.).

Кыргыз Республикасынын «Ыкчам издөө ишмердиги жөнүндө» мыйзамы, 1998-жыл, 16-октябрь, №131 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы киргизилген)

Аталган Мыйзам ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдар «адам менен жарандын өмүрүн, ден соолугун жана укуктары менен эркиндиктерин, менчигин коргоо, кылмыштуу кол салуудан коом менен мамлекеттин коопсуздугун камсыз кылуу максатына» ыкчам издөө иш-чараларын өткөргөн ыкчам издөө ишмердигин аныктайт (1-берене). Бул беренедө юридикалык жактардын укуктарын коргоо каралган эмес⁵. Мыйзам ыкчам издөө иш-чараларын жүргүзүүнү да жөнгө салат (II бөлүк). Ыкчам издөө ишмердигин жүзөгө ашыруучу органдарга Кыргыз Республикасынын ички иштер органдары, улуттук коопсуздук органдары, Коргоо министрлигинин аскердик чалгын органдары, каржы полициясы органдары, бажы органдары, мамлекеттик күзөт кызматынын органдары, жаза аткаруу тутуму менен Юстиция министрлигинин менчик коопсуздугу кызматынын органдары, Чек ара кызматы органдары жана ошондой эле баңги заттарды көзөмөлдөөчү органдар кирет (16-берене). Ошентип, ыкчам издөө ишмердигине мамлекеттик түзүмдөрдүн кеңири тармагы тартылган. Мыйзамда «ыкчам издөө ишмердигин ишке ашыруучу органдардын тизмеги аталган Мыйзам тарабынан гана өзгөртүлүшү же толукталышы мүмкүндүгү» аныкталат. Мыйзамда ыкчам издөө ишмердигин жүзөгө ашыруучу органдарын милдеттери менен укуктары да аныкталып (17-18-берене), жарандарды ыкчам издөө иш-чараларын даярдоого же өткөрүүгө тартуу мүмкүнчүлүгү каралган (20-берене). Мыйзам ыкчам издөө ишмердигине прокурордун көзөмөлү (23-берене) менен ведомстволук көзөмөлдү да бекемдейт – ыкчам издөө иш-чараларын жүргүзүүдө мыйзамдуулуктун сакталышына тийиштүү органдардын жетекчилери жекече жоопкерчиликти аркалашат (24-берене). Муну менен бирге аталган Мыйзамда сот көзөмөлү каралган эмес.

Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин тутумун 2011-жылдан 2015-жылга чейин өнүктүрүү концепциясы (2011-жыл, 30-марттагы жумуш версиясы)

Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин тутумун 2011-2015-жылдарда өнүктүрүү концепциясы өлкөнүн Ички иштер ми-

⁵ Мисалы, Грузиянын ушуга окшош мыйзамынын 1-беренесин салыштырып көрүңүз.

нистрлигинин позициясын чагылдырат. Бул документте Ички иштер министрлиги бүгүнкү күндө укук коргоо органдарынын аскерлешкен түзүмүн камтыган Министрликтин тутумун реформалоонун негизги багыттарын аныктайт. Реформалоонун максаттарынын бири «милициянын ишмердигин уюштурууга жаңы стандарттарды жайылтуу» болуп саналат. Ички иштер органдарынын укуктук ченемдик базасын өркүндөтүү пландалган. Реформалоонун артыкчылыктуу жагы ички иштер органдары менен коомчулуктун өз ара карым-катнашы жаатында реформа жүргүзүү жана жарандык байкоо принцибин жайылтуу болуп эсептелет. Белгилей кетчү нерсе, реформалоонун артыкчылыгына – мамлекеттин кызыкчылыктарын коргоодон адам менен жарандын кызыкчылыктарын, укуктары менен эркиндиктерин коргоого өткөн «артыкчылыктардын алмашуусу» да кирет. Бул полиция азыраак саясатташып, жоопкерчилиги (отчеттуулугу) көбүрөөк болуп бараткандыгын билдирет.

Концепция ички иштер органдарын укуктук жана административдик жактан реформалоону да караштырат. Административдик реформанын артыкчылыгы ички иштер органдарынын кызматчыларынын эмгек шарттарын жакшыртуу болуп саналат. «Полициянын адебинин европалык кодексине» негизделген адеп кодексин кабыл алуу пландалууда⁶. Адистерди даярдоого өзгөчө маани берилет – Концепцияда «ички иштер органдарынын кызматкерлерин окутуп-даярдоонун бирдиктүү тутумун иштеп чыгуу» зарылдыгы айтылат. Коррупция менен күрөшүү да тутумду реформалоонун артыкчылыгы болуп эсептелет.

Коррупция маселесин чечүү ички иштер органдары тутумунда түзүмдүк өзгөрүүлөрдү талап кылат. Ошол себептүү «ички иштер органдарынын курамында бул органдардын кызматкерлеринин арасында коррупцияны алдын алуу үчүн таасирдүү бөлүмчөлөрдү» түзүү каралып жатат. Мындан сырткары, Концепция Ички иштер органдары менен коомчулуктун ортосунда пайда болгон жиктешүүнү жоюу зарылдыгын белгилейт. Жарандык байкоо жүргүзүүнү күчөтүү жана «ички иштер органдарынын кызматкерлеринин иш-аракеттеринин отчеттуулук, ачык-айкындык, жоопкерчилик жана таасирдүүлүк деңгээлин жогорулатуу» буга түрткү болот.

Кылмыш полициясы кызматын түзүү жана өркүндөтүү; Министрликтин алдында Тергөө комитетин ошондой эле коомдун коопсуздугу кызматын түзүү; инновациялык технологияларды жайылтуу, уюштуруучу-тескөөчү блоку жана камсыздоо кызматын өнүктүрүү пландалууда. Борбордон оолакташтыруу маселеси да реформалоонун

⁶ Полиция адебинин европалык кодекси, Рес. Сунушу (2001)10, Европа Кеңешинин министрлер комитети тарабынан 2001-жылы 19-сентябрда кабыл алынган.

алкагында чечилип, ички иштер органдарынын төмөнкү баскычтагы бөлүмчөлөрүнүн өз алдынчалыгы өсүп жаткандыгы оң бааланууга тийиш. Адам укугун коргоо, бул жаатта мониторинг жүргүзүү маселеси менен алектенген атайын бөлүмчө түзүү өзгөчө этибарга алынышы абзел. Кайгуул-күзөт кызматы менен участкалык полицияны жана Министрликтин аймактык түзүмдөрүн бекемдөө зарыл болуп турган-сыйт. Полициялык академияны түзүү жана өркүндөтүүнүн мааниси чоң. Ички иштер органдары тутумунда Чек ара полициясын түзүү жөнүндө ойлонуп көрүү керек.

ЕККУнун ченемдери боюнча «полиция ишмердигинин демократиялык негиздери полиция саясаттан тышкары болуп, ошол эле учурда демократиялык жигердүүлүк менен жүрүштөрдү коргоосун талап кылат»⁷. Пландалган реформалардын алкагында укук коргоо органдарын саясатташуусун азайтуу маселеси чечилүүгө тийиш. Полициянын ишмердигине саясий (демократиялык) жана коомдук көзөмөлдүн болбогондугу демократиялык коомдун стандарттарына шайкеш келбейт. Полиция адебинин европалык кодексинин 59-параграфында айтылгандай, полиция «таасирдүү сырткы көзөмөлдүн объектиси болууга тийиш». Коопсуздук секторун реформалоонун жүрүшүндө укук коргоо органдарынын ыйгарым укуктары бир кыйла так аныкталгандыгы (жана аскер тармагынан бөлүнгөндүгү) оң баага арзыйт. Бул Кыргызстанда эл аралык стандарттардын турмушка ашырылышына өбөлгө түзөт.

⁷ ОБСЕ, Полиция ишмердигинин демократиялык негиздери боюнча колдонмо, Вена, декабрь 2006-ж. декабрь, 9-параграф; сал. ОБСЕ, Коом менен полициянын ортосунда өнөктөштүктү куруунун эң мыкты тажрыйбасы, Вена, 2008-ж., май.

VI бөлүм

Мамлекеттик чек аранын укуктук ирежеси (режими)

Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын чек ара кызматы жөнүндө» мыйзамы, 1999-жыл, 19-март, №28 (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 22-декабрда киргизилген)

Бул Мыйзам Кыргыз Республикасынын Чек ара кызматынын макамы (1-берене) менен милдеттерин (4-5-берене) аныктайт. 1-беренеде: «Кыргыз Республикасынын Чек ара кызматы – бул мамлекеттик чек араны күзөтүү жана коргоого арналган, мамлекеттик чек араны көзөмөлдөөнү, мамлекеттик чек ара ирежесин бузууга, Кыргыз Республикасынын көз карандысыздыгы менен аймактык бүтүндүгүнө доо кетирүүгө жол бербеген (жана алдын алган), бирдиктүү мамлекеттик орган» деп айтылат. КР мыйзамдарына ылайык, Чек ара кызматынын түзүмү өлкөнүн Куралдуу күчтөрүнүн Башкы кол башчысы болуп саналган Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан аныкталат (5-берене). Ошентип, Чек ара кызматы аскерлешкен жана анын түзүмүн уюштуруу ыйгарым укугу Кыргыз Республикасынын Президентине таандык. Ал укук коргоочу түзүм болуп саналбайт. Мурдагы Советтер Союзунун айрым өлкөлөрүндө мамлекеттик чек араны тескөө укугуна чек ара полициясы ээ болот. Мисалы, Грузияда чек ара полициясы Ички иштер министрлигине баш иет. Согуш абалында гана чек ара полициясы Куралдуу күчтөрдүн карамагына өтөт¹. Чек ара кызматы Молдовада дагы жоюлуп, Ички иштер министрлигине баш ийген чек ара полициясы болуп кайра түзүлгөн².

КР Мыйзамынын 13-беренеси чек ара кызматынын аскер бөлүктөрүндө жана бөлүмчөлөрүндө кызмат өтөгөн адамдардын макамын аскер кызматкери катары бекемдейт. Кызматтык милдеттерди аткаруу

¹ «Грузиянын «Чек ара полициясы жөнүндөгү» 2007-жыл, 27-декабрдагы мыйзамынын 11-беренеси.

² Өлкөнүн Парламенти 2011-жыл, 22-декабрда тийиштүү мыйзам долбоорун кабыл алган. Молдова чек ара полициянын сайтындагы кар.: <http://www.border.gov.md/>.

учурунда алар мамлекеттик бийлик өкүлдөрү болуп саналышат жана мамлекеттик коргоосунда болушат. Мамлекеттик органдар жана алардын кызмат адамдары чек ара кызматына колдоо көрсөтүүгө милдеттүү (9-берене).

11-беренедө чек ара кызматынын укуктары аныкталат (мисалы, документтерди текшерүү, чек ара көзөмөлүн ишке ашыруу, административдик кармоону ишке ашыруу). 12-беренедө чек ара кызматынын милдеттери жазылган (мисалы, чек арадан мыйзамсыз өтүүгө жол бербөө, Кыргыз Республикасынын аймагына куралчан кирип келгендерди кууп чыгуу).

Чек ара кызматынын макамы мамлекеттердин эл аралык тажрыйбасында басымдуулук кылган заманбап керектөөлөр менен ыктарды эске алуу менен каралууга тийиш.

«Кыргыз Республикасынын жарандарын Кыргыз Республикасынын чек арасын коргоого тартуу тартиби жөнүндө» жобо, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2003-жыл, 22-майдагы №293 токтому менен бекитилген (2011.04.11га карата өзгөртүүлөр менен)

Аталган документ Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик чек арасы тууралуу» мыйзамынын – мамлекеттик чек араны коргоого ыктыярдуу кошуундардын курамында жарандардын катышуусун жана Мамлекеттик чек ара кызматынын штаттан тышкаркы кызматкери катары алардын кызматташуусун караштырган – 28-беренесине негизделген. Ыктыярдуу кошуундар Мамлекеттик чек ара кызматынын түзүмдүк бөлүмчөлөрүндө жарандардын уюштуруу жыйынында негизделет (5-6-параграфтар). Мындай тажрыйба КМШнын айрым өлкөлөрүндө жайылтылган. Ыктыярдуу кошуундар Беларусь Республикасында да аракет кылат. Ал эми Украинада «Коомдук тартипти сактоо жана мамлекеттик чек араны коргоого жарандардын катышуусу жөнүндө» мыйзам иштелип чыккан. Россия Федерациясынын «Россия Федерациясынын мамлекеттик чек арасы жөнүндө» мыйзамынын 38-беренесинде да жарандарын мамлекеттик чек араны коргоого катышуусу каралган. Грузиянын «Мамлекеттик чек ара жөнүндө» мыйзамынын 32.4-беренесинде чек арага жакын жайгашкан калк үчүн жеңилдиктер каралган; ал эми Грузиянын «Чек ара полициясы жөнүндө» мыйзамынын 7-беренеси чек ара полициясына жергиликтүү калк менен кызматташууга мүмкүнчүлүк түзөт. Элдик отряддарды түзүү каралган эмес. Европа Шериктештиги өлкөлөрүндө чек ара полициясы жергиликтүү эл менен жигердүү кызматташат. Ыкчам иштер

кээде жергиликтүү калкты тартуу менен жүзөгө ашырылат. Бирок бул жергиликтүү калк мамлекеттик чек араны коргоо жана тескөө чараларын түздөн-түз ишке ашырат дегендикке жатпайт.

Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик чек арасы жөнүндө» мыйзамы, 1999-жыл, 19-март, №27 (КР мыйзамынын 2011-жыл, 22-декабрдагы редакциясы, №250)

Мурдагы Мыйзам Кыргыз Республикасынын мамлекеттик чек арасы жөнүндөгү аныктаманы камтыйт (1-берене) жана өлкөнүн чек ара саясатынын негиздерин аныктайт (2-берене)³. Белгилей кетсек, бул Мыйзам чек ара саясатындагы Парламенттин ролун аныктабайт. Мамлекеттик чек аранын укуктук ирежеси менен байланышкан айрым башка маселелер Мыйзамда жетишерлик так чагылдырылган эмес. Мамлекеттик чек араны коргоо тармагындагы Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин борбордук органдарынын ыйгарым укуктары аныкталган эмес. Аталган Мыйзамдын 25-беренесине ылайык, бул ыйгарым укуктар «Кыргыз Республикасынын Президенти же анын тапшырыгы менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан аныкталат». 28-беренедө мамлекеттик чек араны коргоо боюнча жарандардын укуктары менен милдеттери бекемделген. Мындан тышкары мамлекеттик чек араны коргоого жарандарды ыктыярдуу тартуу каралган.

«Кыргыз Республикасынын чек ара зонасында жана чек ара тилкесинде чек ара ирежесин аныктоо жөнүндө» жобо, 2004-жыл, 15-май, №362 (2010.28.01дагы өзгөртүүлөр менен; соңку өзгөртүүлөр 2013.21.01да киргизилген)

Чек ара зонасында укуктук ирежени түзүүнүн максаты «мамлекеттик чек арада тийиштүү тартипти» камсыз кылуу болуп эсептелет. Чек араны көзөмөлдөө чараларын күчөтүү каралууда. Бул иш-чаралардын орундалышына Тышкы иштер министрлиги, Ички иштер министрлигинин жана Мамлекеттик бажы кызматынын органдары менен бирдикте Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик чек ара кызматы көзөмөл жүргүзөт (6-параграф).

³ Чек ара саясаты сындалып келет. Айрым серепчилер чек ара коопсуздугунун артыкчылыктары менен чакырыктарын бирдей түшүнүүгө жана аныктоого жетишилбей жаткандыгын ырасташат. Кар. К. Чернезка, Мамлекеттик чек аралар: Кыргызстандын чек ара коопсуздугунун ички жагдайлары, N 4 аналитикалык жазма, 2011, январь, 7-б.

«Кыргыз Республикасынын чек ара өкүлдөрү жөнүндө» жобо (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2004-жыл, 5-марттагы №133 токтому менен бекитилген)

Аталган документ чек ара өкүлдөрүн дайындоо тартибин жана алардын максаттарын, милдеттерин жана кызматтык милдеттерин да аныктайт (1 параграф). Чек ара өкүлдөрү «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик чек ара ирежесин сактоо жана чек арадагы чыр окуяларды жөнгө салуу менен байланышкан маселелерди чечүү үчүн» Чек ара кызматынын төрагасы тарабынан мамлекеттик чек аранын белгилүү участкаларына дайындалат (2-параграф). Бул участкалар Кыргыз Республикасы менен чектеш мамлекеттер ортосундагы келишимдердин негизинде аныкталат. Чек ара өкүлү чек арадагы чырдуу окуяларды алдын алуу жана жөнгө салуу чараларын көрөт, бир тараптуу же чектеш мамлекеттердин чек ара өкүлдөрү менен биргеликте чек ара чырларына иликтөө жүргүзөт. Ошентип, чек ара өкүлү көпчүлүк өлкөлөрдө чек ара полициясы тарабынан аткарылуучу айрым кызматтарды орундайт. Муну менен бирге мындай милдеттерди аткарууда чек ара өкүлү институтунун кызматынын жарамдуулугу жөнүндөгү маселе келип чыгат.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «Кыргыз Республикасынын чек ара белгилери жөнүндө» 2000-жыл, 17-июлдагы №419 токтому

Мындан мурдагы документ негизги чек ара белгилерин, чек ара белгилеринин мамлекеттик символикасын, аралык чек ара белгилерин, чек ара белгилерин орнотуу тартибин, негизги жана аралыктагы чек ара белгилерин номурлоону, чек араны чет өлкөнүкүнө окшош керектүү каражаттар жана чек ара белгилери менен белгилөөнү аныктайт. Аталган Токтомдун мазмуну мамлекеттик чек аранын укуктук ирежесин реформалоонун жүрүшүндө кайрадан каралууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын «Тышкы миграция жөнүндө» мыйзамы, 2000-жыл, 17-июль, №61 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 17-июлда киргизилген)

Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясында «бүгүнкү күндө Кыргызстандагы миграциялык процесстерди жөнгө салуу улуттук коопсуздукту камсыз кылуучу негизги маселе» экендигин белгиленген. Концепцияда ошондой эле Кыргызстандын аймагына «чет элдик жарандардын келип-кетүү ирежесин көзөмөлдөгөн тийиштүү

жол-жобонун жоктугу» айтылат. Ошол себептүү Кыргызстанда миграциялык процесстерди жөнгө салуу жол-жоболору анын негизинде аныкталууга тийиш болгон бирдиктүү миграциялык саясаттын концепциясы иштелип чыкканбы деген суроо туулат. Бул Мыйзам миграциялык процесстерди тескөө принцибине караганда көзөмөлдөө принцибине көбүрөөк таяна тургандай таасир калтырат.

Мыйзам тышкы миграция тармагында ыйгарым укуктарга ээ болгон мамлекеттик органдардын желесин аныктайт. Кыргыз Республикасында тышкы миграция тармагындагы ыйгарым укуктуу органдар мамлекеттик миграция, калкты каттоо, тышкы саясий ишмердик, улуттук коопсуздук, мамлекеттик чек араны кайтаруу жана коргоо органдары болуп саналат (5-берене). Бул органдар миграция жаатында өз ара макулдашып саясат жүргүзүүгө тийиш.

Азыркы миграция саясатын камсыз кылуунун институционалдык жагын иликтегенде, бөлөк мамлекеттердин тажрыйбасын да эске алуу абзел. Мисалы, Россия Федерациясында Федералдык миграция кызматы түзүлгөн. Эстония менен Латвияда Жарандык жана миграция иштери боюнча башкармалык бар. Эстонияда башкармалык Полиция жана чек ара кызматы департаментинин түзүмдүк бөлүмчөсү, ал эми Латвияда Ички иштер министрлигинин түзүмдүк бөлүмчөсү болуп саналат. Литвада миграция маселелери менен Литва ИИМнин алдындагы миграция департаменти алектенет.

Бул Мыйзамда миграция маселеси боюнча ведомстволор аралык кызматташтык маселелери каралбайт. Миграция тууралуу бирдиктүү маалымат тутумун түзүү азыркы шартта өзгөчө мааниге ээ болорун белгилей кетишибиз керек. Бул маселе учурдагы миграция саясатын иштеп чыгуунун жүрүшүндө эске алынышы зарыл.

Кыргыз Республикасынын чек ара коопсуздугу чөйрөсүндөгү реформалар

Кыргыз Республикасынын чек ара коопсуздугу жаатындагы укуктук жана институционалдык реформаны жалпысынан коопсуздук секторунда (укук коргоо жана аскерий тармактарда) пландалып жаткан түзүмдүк өзгөрүүлөрдөн бөлүүгө мүмкүн эмес. Бүгүнкү күндө мамлекеттик чек араларды комплекстүү тескөөнүн бирдиктүү тутуму жок. Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясына ылайык мамлекеттик чек аранын эл аралык-укуктук таризделип бүтпөгөндүгү сырткы коркунуч болуп саналат. Концепцияда айтылгандай «чек аралардын ачыктыгы... Кыргызстанга экстремисттик уюмдардын жана бүлүндүргүч диний агымдардын тоскоолдуксуз киришине мүмкүндүк берет. Ошондуктан мамлекет бул көрүнүштөргө бөгөт коюу

үчүн ашкере катуу чараларды көрүшү зарыл». Чек ара кызматы аскерлешкен (чек ара кызматы КРнын Мамлекеттик чек ара кызматына баш иет). Чек ара жаатындагы мыйзамдарды талдоо мамлекеттик чек араны коргоонун эскирген укуктук тутуму бул тармактагы эл аралык стандарттар менен заманбап талаптарга ылайык келбейт деп тыянак чыгарууга мүмкүнчүлүк берет. Мамлекеттик чек араны тескөөнүн заманбап усулдарын жайылтуу үчүн укуктук негиз жок. Мыйзам базасы мамлекеттик чек араны коргоо чараларын гана караштырбастан, чек арага чектеш райондордогу кызматташтык менен соода-сатыкка колдоо көрсөтүшү шарт.

VII бөлүм

Мамлекеттик кызмат жана мамлекеттик башкаруу органдары

Мамлекеттик башкаруу органдарынын жарандык коом менен карым-катнашы

КР мамлекеттик башкаруу органдарын реформалоонун жүрүшүндө бийлик органдары менен жарандык коом институттарынын ортосундагы карым-катнаш өзгөчө мааниге ээ болот. Президенттин «Жарандык коом менен мамлекеттик башкаруу органдарынын карым-катнашын өркүндөтүү жөнүндө» 2010-жыл, 29-сентябрдагы Жарлыгы (№ 212 ПЖ) аркылуу мамлекет менен жарандык коомдун карым-катнашын өнүктүрүү «мамлекеттик башкаруу органдары жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын ишмердигинин артыкчылыктуу багыттарынын бири» болуп саналары аныкталган (1-параграф). Мамлекеттик органдардын алдында жарандык коом институттары менен өз ара макулдашын аракет кылууну камсыз кылууга тийиш болгон коомдук байкоочу кеңештер түзүлүүдө¹. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2011-жыл, 5-марттагы Жарлыгы менен «Мамлекеттик органдын алдындагы коомдук байкоочу кеңеш тууралуу жобо» бекитилген.

Президенттин 29.9.2010-жылдагы Жарлыгынын 9-параграфында «тышкы саясат, коргоо, улуттук коопсуздук маселесин тескөөчү жана укук коргоочу кызматтарды аткаруучу» мамлекеттик органдарда бул Жарлыктын жобосу алардын ишмердигинин бөтөнчөлүктөрүн жана уюштуруу өзгөчөлүктөрү эске алуу менен колдонулары айтылат. Бул жаатта бир катар мамлекеттик органдар сынак менен иштөөчүлөр катары аныкталган. Жобо кандай жол менен турмушка ашырыларын документ аныктабайт. Кеңештердин жылдык отчеттору мамлекеттин жарандык коом менен карым-катнашы маселеси боюнча Улуттук баяндамага кошулары такталууда. Баяндаманын жүзачары Президенттин Аппаратынын колдоосунда Өкмөттүн Аппараты уюштура турган конференцияда болуп өтөт (8-1-параграф). Жарлыкта буга байланыштуу

¹ Толук маалыматты бул сайттан табууга болот <http://www.ons.kg/>.

Парламенттин ролу көрсөтүлгөн эмес. Мисалы, жарандык коомду өнүктүрүү тууралуу улуттук концепция иштелип чыккан Эстонияда өлкөнүн Парламенти жылына эки жолу концепцияны ишке ашыруунун жүрүшүн талкуулап, жарандык коомдун өнүгүү жолундагы жылышка баа берет. Бул жаатта Жогорку Кеңештин ролун күчөтсө болот.

Уставда жарандык коомдун өкүлдөрү менен карым-катнашка жооптуу болгон мамлекеттик органдар үчүн адистерди даярдоодо кандай конкреттүү иш-чаралар көрүлөрү аныкталбайт. Мамлекеттик органдар менен жарандык коомдун институттарынын карым-катнашынын түрлөрү менен ыктары так аныкталууга тийиш. Мындай кызматташуунун алкагында мамлекет менен коомдук түзүмдөрдүн ортосундагы ыйгарым укуктарды так бөлүштүрүү зарыл. Бул үчүн жарандык коомду өнүктүрүүнүн бирдиктүү, толук иштелип чыккан мамлекеттик саясаты болушу зарыл. Муну менен бирге бир катар маселелер мыйзамга тийиштүү ченемдик актылар менен эмес, Мыйзам аркылуу бекемделиши шарт. Жарандык уюмдун макамы, мамлекет менен өз ара карым-катнаштын түрлөрү, коомдук уюмдун макамын аныктоонун жол-жоболору, алардын көз карандысыздыгын камсыз кылуу жана көз карандысыздыгын кепилдиктери тууралуу маселелер тийиштүү Мыйзамда жөнгө салынууга тийиш. Жарандык коомду мамлекеттик каржылоонун ачык-айкынды өзгөчө мааниге ээ. Мисалы, Венгрияда бул тармакта макулдашылган мамлекеттик саясатты камсыз кылууга тийиш болгон Жарандык коомду өнүктүрүүнүн мамлекеттик фонду түзүлгөн.

Кыргыз Республикасынын «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» мыйзамы, 2004-жыл, 11-август, №114 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 10-августта киргизилген)

Бул Мыйзам мамлекеттик кызматкердин укуктук макамын, мамлекеттик кызматтын түзүмүн жана уюштурулушун, мамлекеттик кызмат өтөөнүн тартибин, мамлекеттик кызматкерлердин мүлкү менен кирешесин жарыяndoону, тартиптик жоопкерчилик менен сыйлоону, мамлекеттик кызматчыларды материалдык жана социалдык камсыз кылууну аныктайт. Мыйзамдын 4-беренеси мамлекеттик кызматтын негиз болуучу принциптерин белгилейт. Адамдын укуктары менен эркиндиктеринин артыкчылыгы таанылат. Мамлекеттик кызматкердин ишмердиги тууралуу маалыматтын жеткиликтүүлүк жана ачык-айкындык принциби, ошондой эле саясий бейтараптык принцибинин мааниси чоң. 11-берене мамлекеттик кызматкерлер үчүн чектөөлөрдү аныктайт. Мамлекеттик кызматтын туруктуулук принциби да Мыйзамда бекемделген. Мыйзам мамлекеттик мансаптык кызматтын туту-

мунун элементтерин камтыйт. Муну менен бирге Мыйзам саясат мамлекеттик кызмат менен административдик мамлекеттик кызматты айырмалап көрсөтөт. Мыйзамдын таасир чөйрөсү мамлекеттик саясий кызматтарга, мамлекеттик саясий кызматтарды ээлеген адамдардын кеңешчилерине, аскер кызматкерлери менен муниципалдык кызматчыларга жайылтылбайт (3-берене).

Мыйзамдын негизинде мамлекеттик кызматты мониторингдөө тутуму түзүлөт. Мыйзам көз карандысыз жана саясий калыс мониторингди камсыз кылуу үчүн кепил болууга тийиш. Кыргызстанда мындай тутум Мамлекеттик кызмат иштери боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган түрүндө түзүлгөн. Бул ыйгарым укуктуу орган Мамлекеттик кызмат боюнча кеңештин жумушчу органы болуп саналат (12-берене). Бирок Парламенттин мамлекеттик кызмат тармагында мамлекеттик саясатты аныктоодогу ролу такталган эмес.

Мамлекеттик кызматкерлердин экономикалык жана социалдык укуктары Мыйзамда бекемделген, бирок тарифтик макулдашуулар жөнүндө айтылбайт. Мамлекеттик кызматкерлерди окуп-үйрөтүүнүн кандай тутуму барлыгы такталбаган. Мыйзамда мамлекеттик кызматкерди кызматтан кетирүү сот тартибинде гана мүмкүн экендиги дагы караштырылышы абзел.

Кыргыз Республикасынын «Коррупцияга каршы иш-аракет жөнүндө» мыйзамы, 2012-жыл, 8-август, №153

«Коррупцияга каршы аракет» мыйзамы коррупцияга каршы күрөшүүнүн негизги принциптерин, укуктук жана уюштуруучулук негиздерин белгилейт. Мыйзам коррупцияга аныктама берип, коррупциялык укук бузуулардын субъектилери катары бардык мамлекеттик кызматкерлерди көрсөтөт (4-берене). Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши коррупцияга каршы маселелер боюнча мыйзамдарды иштеп чыгууну жана кабыл алууну камсыз кылат жана өз ыйгарым укуктарынын чегинде аткаруу бийлиги органдарынын ишмердигин көзөмөлдөйт (6-берене).

5-беренеге ылайык өз иш-милдеттери менен ыйгарым укуктарынын чегинде бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары, мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер коррупцияга каршы күрөшүүгө милдеттүү. 6-берене коррупцияга каршы күрөшүүнүн уюштуруучулук негиздерин аныктайт жана Ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын, Жогорку Кеңештин жана Башкы прокуратуранын ишбилгилигин бекемдейт. 14-берене каржы көзөмөлү жаатындагы иш-чаралар тизмегин камтыйт. 15-беренедө мамлекеттик кызматта турган адамдардын ишмердигинин түрлөрүн чектөө жөнгө

салынган. 19-беренеде коррупция менен күрөшүүдөгү ЖККнын өзгөчө орду бекемделген.

Президенттин 2011-жыл, 14-декабрдагы Жарлыгы менен Мамлекеттик улуттук коопсуздук комитетинин курамында Коррупцияга каршы кызмат түзүлгөн. Коррупцияга каршы кызматтын милдети коррупциялык кылмыштарга бөгөт коюу, ошондой эле мыйзамда аныкталган учурларда иликтөө болуп эсептелет (Президенттин N 27 Жарлыгынын 2-пункту).

Кыргыз Республикасынын «Жарандардын кайрылууларын кароо тартиби жөнүндө» мыйзамы, 2007-жыл, 4-май, №67 (соңку өзгөртүүлөр 2011-жылы 3-майда киргизилген)

Бул Мыйзамга ылайык жарандардын мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарына кайрылууга укуктуулугу таанылып, бул укукту жүзөгө ашыруу менен байланышкан укуктук мамилелер жөнгө салынат. Аталган Мыйзамда мамлекеттик бийлик органдарынын жарандардын кайрылуулары менен иштөө принциптери туюндурулган (2-берене). Бул принциптерге: адам менен жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоо; мыйзамдуулук жана жеткиликтүүлүк; кайрылууну кароонун милдеттүүлүгү; өз убагындалык; жарандардын теңдиги; кызмат милдеттерин аткаруудагы жекече жоопкерчилик; кайрылууларды кароону көзөмөлдөө жана отчеттуулук кирет. Аталган принциптер натыйжалуу жүзөгө ашырылса, квалификациялуу мамлекеттик жардамдын жеткиликтүүлүгүн жогорулатууга өбөлгө түзүлөт.

Мыйзам кайрылууну кароонун мөөнөтү менен тартибин жана кайрылууну кароодогу кызмат адамдарынын укуктары менен милдеттерин да аныктайт. Андан ары Мыйзамда жарандын коопсуздугунун кепилдиги аныкталган. Кайрылууга байланыштуу жаранды куугунтуктоого тыюу салынат; Мыйзам жарандын коопсуздугунун тийиштүү кепилдигин аныктайт (11-берене)².

² Ушундай эле жобо Россия Федерациясынын мыйзамда камтылган (6-берене).

VIII бөлүм

Башка мыйзам актылары

Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын жарандыгы жөнүндө» мыйзамы, 2007-жыл, 21-май, №70 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 17-мартта киргизилген)

Бул Мыйзам Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык адамдын Кыргыз Республикасы менен туруктуу укуктук байланышы катары өз ара укуктар менен милдеттердин жыйындысын туюндурган жарандык түшүнүгүн аныктайт (3-берене)¹. Белгилей кетсек, «Кыргыз Республикасынын жаранынын башка жарандыкты алышы Кыргыз Республикасынын жарандыгынын токтолушуна алып келбейт» (6-берененин 2-бөлүгү). Мыйзам жарандык алууну, жарандыкка кабыл алуу шарттарын, жарандыкка жөнөкөйлөткөн тартипте кабыл алууну, жарандыкты калыбына келтирүүнү, жарандыкка кабыл алуудан баш тартуунун негиздерин, баланын жарандык алуусун жана Кыргыз Республикасынын жарандыгынын токтотулушун жөнгө салат (3-бап). 22-беренедө «Кыргыз Республикасы менен чектеш мамлекеттердин жаранынын» кош жарандуулугу таанылбай тургандыгы айтылат. Мындан сырткары, кош жарандыгы бар Кыргыз Республикасынын жараны бир катар мамлекеттик кызматтарды ээлөөгө укугу жок². Мындай чектөө киргизүүнүн зарылдыгы барбы деген суроо туулат.

Аталган Мыйзам Кыргыз Республикасынын жарандыгы тууралуу иштерди тескеген ыйгарым укуктуу органдар менен кызмат адамдарын аныктайт (4-бап). Мыйзамда Президенттин, ички иштер органдары менен Тышкы иштер министрлигинин ыйгарым укуктары бекем-

¹ 2010-жылдагы Конституциянын үчүнчү бабы жарандык маселелерин жөнгө салат.

² 3-параграфтын 22-беренеси: «кош жарандыгы бар Кыргыз Республикасынын жараны Кыргыз Республикасынын Президенти, Жогорку Кеңештин депутаты, Кыргыз Республикасынын судьясы, укук коргоо органынын кызматкери, Кыргыз Республикасынын Коргоо министрлигинин кызматкери боло албайт, ошондой эле мамлекеттик бийлик органдарында жетекчи кызматтарды ээлей албайт».

делет. Мыйзам жарандык иштер боюнча өндүрүшкө арналган атайын бапты да камтыйт (5-бап).

Кыргыз Республикасынын «Курал-жарак жөнүндө» мыйзамы, 1999-жыл, 9-июнь, №49 (соңку өзгөртүүлөр 2012-жылы 11-октябрда киргизилген)

Мындан мурдагы Мыйзам курал-жарактын категориясын аныктап, жарандык жана кызматтык курал-жарак жүгүртүүгө чектөөлөрдү аныктайт. Мыйзамдын негизинде жарандык жана кызматтык курал-жаракты сертификаттоо, мамлекеттик кадастрга киргизүү камсыз кылынат (9-10-беренелер), курал-жарак жасоону лицензиялоо талаптары такталат (11-берене). Мыйзам мамлекеттик уюмдардын, юридикалык жактардын, жарандар менен башка субъектилердин курал-жарак алууга укугун аныктайт. Өзгөчө Кыргыз Республикасынын жарандарынын курал-жарак алуусу толук жөнгө салынган (15-берене). Курал-жаракты ташып кирүү, соодалап сатуу жана сактоо, ошондой эле жарандардын курал-жарак колдонуусу (26-берене) Мыйзамда жөнгө салынган. 30-беренедө курал-жарак жүгүртүүнү контролдоону «ички иштер органдары менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан жарандык жана кызматтык курал-жарак жасоого лицензия берүү ыйгарым укугуна ээ болгон органдар жана ошондой эле мамлекеттик стандарттардын сакталышына мамлекеттик көзөмөл жүргүзүүчү органдар» ишке ашырары айтылат. Мыйзамга анын колдонулушуна байланышкан бардык талаштар сот тартибинде чечилүүгө тийиштиги тууралуу жобону киргизүүгө болот.

IX бөлүм

Жалпы сунуштар

Кыргыз Республикасынын коопсуздук сектору жаатындагы мыйзамдарын серептөөнүн негизинде коопсуздук секторун реформалоонун толук ыгын иштеп чыгуу зарыл деген тыянакка келүүгө болот. Коопсуздук сектору саясаттан тышкары болууга тийиш. Анан да, коопсуздук сектору органдарынын тутуму адамдын коопсуздугун камсыз кылууга багытталып, коомго тийиштүү кызматтарды сунуш кылууга жөндөмдүү болушу шарт.

Коопсуздук секторунун ишмердигине парламенттик көзөмөлдү жайылтуу зарыл. Мыйзамдар толук бойдон Парламенттин конституциялык-укуктук макамын чагылдырышы абзел. Ошондой эле коопсуздук сектору кызматтарынын ортосунда ыйгарым укуктарды бөлүштүрүп, алардын ишмердик чөйрөсүн так аныктоо керек. Муну менен бирге коопсуздук сектору кызматтары өз ара натыйжалуу карым-катнаш түзүшүнө мыйзам негиздери өбөлгө түзүшү шарт.

Саясий бейтараптык принцибин тутунган жаңы (аскерлешпеген) укук коргоо тутумун түзүү жана полицияны реформалоо үчүн мыйзам негизин иштеп чыгуу абзел. Ички иштер органдарынын тутуму толугу менен саясий бейтарап түзүм болууга тийиш. Мындан сырткары, демилитаризация (согушка даярдыкты азайтуу) укук коргоо органдары тутумуна жарандык көзөмөл принцибин жайылтууга өбөлгө түзөт.

Концептуалдык деңгээлде купуя (сырдуу) жана чалгындоо кызматтарынын ишмердиги кандай жөнгө салынышы керектигин аныктоо зарыл. Бул жааттагы укуктук кырдаал чалгындоо кызматтарын реформалоонун заманбап ыктарына шайкеш келбейт. Улуттук коопсуздук жаатындагы мыйзамдарды кайра карап чыгып, бул тармакта коомдук кызыкчылыктарды коргоонун бир кыйла жиктелген ыктарын иштеп чыгуу шарт.

Мыйзамдарда улуттук коопсуздук органдарынын ишмердигин контролдоо усулдары аныкталууга тийиш. Ведомстволор аралык координациялоонун жол-жоболору да мыйзамда аныкталышы абзел. Мындан тышкары, мамлекеттик чек араны натыйжалуу тескөөнү камсыз кылууга жөндөмдүү заманбап чек ара кызматын түзүү үчүн шайкеш

укуктук негизди иштеп чыгуу зарыл. Реформанын жүрүшүндө – тийиштүү мыйзамдын негизинде – бул кызматтын иш-милдеттерин так аныктоо абзел. Ички иштер министрлигинин жоопкерчилигинде укук коргоочу ыйгарым укуктарга жана иш-милдеттерге ээ Чек ара полициясын түзүүнү караштырууга болот.

Бардык укуктар корголуу. Бул басылманын каалагандай бөлүгүн көчүрмөлөп, каалагандай онлайн-издөө тутумуна жайгаштыруу же каалагандай түрдө жана каалагандай каражаттардын, курулмалардын (электрондук, механикалык, фотокөчүрүүчү, жазып алуучу ж.б.у.с.) жардамы менен таратуу үчүн Женевадагы Куралдуу күчтөргө демократиялык көзөмөл борборунун алдын ала макулдашылган уруксаты талап кылынат.

Бул басылманы сатуу же башка жол менен жайылтылбай турган, басып чыгаруучунун алдын ала макулдугусуз утурумдук колдонууга тапшырууга же каалагандай башка ыкма менен жайылтылбай турган шартта гана таратууга уруксат кылынат. Улам кийинки басып чыгаруучулардын да жогорудагы талаптарды сактап, түпнускадагыдай тариздеп жана мукабасын жасалгалап, ушундай талаптарды эске алуу менен бул басылманы чыгарышына уруксат берилет.

Миндиа Вашакмадзе, *Кыргыз Республикасынын коопсуздук секторунун ченемдик укуктук базасы: Түшүндүрмө*, ККДКнын Укуктук программалар түрмөгү №1 (Женева: Женевадагы Куралдуу күчтөргө Демократиялык көзөмөл борбору, 2013).

Биринчи басылышы, 2013

DCAF Legal Programmes Series no. 1

**Женевадагы Куралдуу күчтөргө
Демократиялык көзөмөл борбору**

<www.dcaf.ch>

P.O.Box 1360, CH-1211 Женева 1, Швейцария

Мукабаны жасалгалаган: Ангел Недельчев

ISBN 978-92-9222-275-8

Женевадагы Куралдуу күчтөргө Демократиялык көзөмөл борбору (ККДК)

ККДК 2000-жылы Швейцариянын өкмөтү тарабынан негизделген. ККДК – 58 мамлекет жана Швейцариянын Женева кантону кирген эл аралык уюм. ККДКнын негизги бөлүмдөрү: изилдөө, ыкчам иштөө жана атайын программалар. Борбордун штатын 32ден ашуун өлкөдөн катышкан 90дон ашуун адам түзөт. ККДКнын штаб турагы Швейцариянын Женева шаарында жайгашкан. Борбордун Брюсселде, Люблянда, Рамаллада жана Бейрутта туруктуу өкүлчүлүктөрү бар.

Женевадагы Куралдуу күчтөргө демократиялык көзөмөл борбору коопсуздук секторун реформалоо (SSR) жана коопсуздук секторун башкаруу (SSG) жаатындагы дүйнөлүк алдыңкы уюмдардын бири болуп саналат. ККДК ар кайсы өлкөлөргө көп кеңештик колдоо көрсөтөт, практикалык жардам программаларын жүргүзөт, эл аралык жана улуттук деңгээлдердеги демократиялык тийиштүү ченемдерди иштеп чыгып, сунуштайт, алдыңкы тажрыйбаны жайылтат, ошондой эле коопсуздук секторунун натыйжалуу башкарылышын камсыздоо үчүн нускамаларды иштеп чыгат.

ККДКнын өнөктөштөрү–өкмөттөр, парламенттер, жарандык коом институттары, эл аралык уюмдар жана коопсуздук секторунун бир катар ведомстволору (полиция, соттор, атайын кызматтар, чек ара жана аскер кызматтары).

www.dcaf.ch

Бул китеп Швейцариянын Коргонуу, жарандык сактануу жана спорт департаментинин Коопсуздук маселелери боюнча саясат башкармалыгынын (SIPOL) көмөгү менен жарыкка чыгарылды.

ISBN 978-92-9222-275-8

9 789292 222758

DCAF Legal Programmes Series no.1